

COLUMN

CHAOS OF ZELFSTURING

THEO DE VRIES

De rijksoverheid kampt met omvangrijke problemen op het gebied van informatietechnologie. Maar ook elders: sectoren als de gezondheidszorg hebben steeds nadrukkelijker te maken met onvoldoende functionerende systemen. De faalkans van ICT-projecten is dan ook niet gering: volgens hoogleraar Chris Verhoef van de Vrije Universiteit Amsterdam ligt die voor de overheid op 36% en voor het bedrijfsleven op 18%. Waar of niet waar, feit blijft volgens velen dat die faalkans aanzienlijk is en zeker bij de overheid. Niet onbelangrijk, en al helemaal niet als men beseft dat de ICT-bestedingen voor de overheden op het niveau van 15 miljard euro liggen.

Er is natuurlijk een tal van redenen aan te voeren voor de hoge faalkans bij de overheid. De informatiesystemen zijn vaak grootschalig en aanzienlijk gecompliceerder dan bij bedrijven. Er speelt een guirlande van beleidsbepalende ambtenaren en controlerende leden van het parlement mee, externe adviseurs worden aangetrokken en weer naar huis gestuurd, standpunten worden ingenomen en weer verlaten, transparantie is vaak zoek, kortom, een wirwar van vertragingen en foute beslissingen. Chaos en wanorde liggen voortdurend op de loer. Door al deze factoren wordt voorspelbaar een verlies van rond 10% veroorzaakt. Een interessant percentage in deze tijd van ombuigingen.

Al deze ontwikkelingen moeten worden geplaatst tegen de nog steeds aanwezige informatica-revolutie, waarvan het einde nog lang niet in zicht is. Zeer geavanceerde informatica-toepassingen worden in hoge mate gefaciliteerd door steeds snellere computers, zeer grote en goedkope geheugens en sterk toenemende softwaremogelijkheden, gekoppeld aan groeiende theoretische inzichten in datastructuren. De ongekend hoge datatransmissie-snelheden maken het beeld compleet. In de laatste

drie decennia heeft daardoor een uiterst belangrijke ontwikkeling plaatsgevonden. Waren eerst wiskundige inzichten, informatica, methoden en technieken voornamelijk van belang voor allerlei beta- en gammawetenschappelijk geïntereerde toepassingen, nu is dat landschap fundamenteel veranderd.

Door de informatica-revolutie is het mogelijk grote hoeveelheden data te verzamelen, te verwerken en te analyseren voor vrijwel alle delen van het maatschappelijk leven. We maken daardoor een snelle verandering in onze samenleving mee, waartegen de introductie van de empirische wetenschappen¹ bleek afsteekt. Alles zal tot op het diepste niveau, tot in de nerven, aangeraakt worden zoals de financiële en economische wereld, de sociale omgeving, de cultuur, de democratie en de ontwikkeling van de mens.

Nieuwe, vaak samengestelde informatievragen uit de maatschappij stimuleren de ontwikkeling van nieuwe technieken. Andersom, volgen nieuwe inzichten in wiskunde en informatica elkaar in hoog tempo op, gestimuleerd door steeds krachtiger computers; daardoor kunnen nieuwe informatievragen worden beantwoord. Een klein, maar mooi voorbeeld is het onderzoek uit 2007 van de Universiteit Twente naar het voorkomen van fraude bij faillissementen. Door het toepassen van neurale netwerken op grote bestanden bleek het mogelijk de pakkans daarvan met een factor 15 te verhogen. Een uitrol van deze toepassing heeft belangrijke consequenties voor het opzetten van de informatiehuishouding van het Openbaar Ministerie. Dat kan weer betekenen dat ICT-projecten daar opnieuw moeten worden gedefinieerd. Enzovoort. De uitgangspunten en de gevolgen van een informatiegestuurde overheid zijn helaas nog steeds geen onderwerp van serieuze reflectie.

De sterk toenemende complexiteit zal steeds vaker tot problemen in de effectiviteit van uit te voeren taken leiden. Er kunnen chaotische processen ontstaan. Stelselmatig worden deeloplossingen aangedragen, maar de meeste zijn voorspelbaar sub-optimaal. Of, zoals Dörner het uitdrukt: 'Man löst nicht die Problemen die man lösen soll, sondern die, die man lösen kann'.² Zolang dat het geval is en zolang er geen werkbare inzichten bestaan in het wezen van complexe structuren in de samenleving, zullen die structuren steeds slechter beheersbaar worden. Hypercomplexe sociale systemen neigen onvermijdelijk naar chaos, met name wanneer de kwaliteit van de onderliggende relaties onvoldoende is. En dat is vaak het geval.

De vraag is op welke wijze deze trend kan worden omgebogen. Het ligt voor de hand om een eind te maken aan centraal gestuurde systemen en over te stappen op kleinere regionaal georganiseerde informatie eenheden, op welk terrein dan ook. De bezwaren daartegen hoor ik al, maar de voordelen zijn slechts zelden serieus bestudeerd. Gebrek aan systematisch verkregen empirie is hier dominant. Een belangrijke uitzondering is het promotie-onderzoek van Vorst.³ Vorst heeft in zijn studie naar regionale netwerken in de gezondheidszorg gebruik gemaakt van een empirisch getoetst complexiteitstheoretisch model. Hij komt tot een opmerkelijke conclusie: de kwaliteit van de zorg neemt toe indien zorg zelfsturend is en zichzelf op regionaal niveau kan regelen, een en ander onder voorwaarde van voldoende onderlinge samenhang, informatievoorziening en standaardisering. Een pleidooi dus tegen centrale sturing via allerlei regels. Een dergelijke trendbreuk is niet zonder politieke risico's.

Probleem is namelijk dat het uniforme karakter van het systeem (bijvoorbeeld gelijke zorg voor iedereen) onder druk komt te staan en dat lijkt, meer in het algemeen, de prijs te zijn die we voor beheersbare informatie-intensieve sociale systemen in de toekomst zullen moeten accepteren.

Geeft Vorst een opmaat voor een liberale richting? Zeker. Maar heimwee naar de chaos van weleer is dan niet uitgesloten.

Prof.dr.ir. T. de Vries is hoogleraar toekomststudies gezondheidszorg aan de Universiteit van Twente redactielid van Liberaal Reveil.

NOTEN:

- 1 Welke gevolgen deze verbinding van techniek en mathematica kon hebben laat Galilei's uitvinding van de telescoop zien, die weliswaar bekend was als puur pronkstuk, maar pas door hem, als 'eerste wetenschappelijk instrument' vanaf de aarde gericht werd op de sterren. Pas door deze telescoop heeft Galilei de grondslagen gelegd voor instrumenteel onderzoek, dat vandaag de dag de wereld beheerst (...). Pas deze ontdekking vernietigde het overgeleverde sferische wereldbeeld en maakte de hemel (...) tot voorwerp van een wetenschap die haar heil zocht in zichzelf. W.G.W. Wagner, geciteerd in: Th.C.W. Oudemans, *Echte Filosofie*, 2008, p. 84.
- 2 D. Dörner, *Die Logik des Misslingens*, 1995, p. 84.
- 3 J.H.L. Vorst, *Zorg naar de top*, proefschrift Universiteit Twente, 2008.

‘HET ONVERZOENBARE VERZOENEN’ OVER HET ONOPLOSBAAR BELGISCHE COMMUNAUTAIRE PROBLEEM

PATRICK STOUTHUYSEN

In België zijn evenals in Nederland de coalitieonderhandelingen in volle gang. Het proces verloopt moeizaam. De discussies over een opsplitsing van België zijn dan ook wederom opgelaaid, zeker nu de Nieuw-Vlaamse Alliantie, die de onafhankelijkheid van Vlaanderen nastreeft, de grootste partij in het Nederlandstalige gebied is geworden. België lijkt al lange tijd verscheurd te worden door de tweetaligheid in het land. Er gaan dan ook steeds meer stemmen op dat België het voorbeeld van meertalig Zwitserland moet volgen en de toekomst van de natie in een confederatie ligt. Patrick Stouthuysen heeft hierbij zo zijn bedenkingen.

EEN INGEWIKKELD LAND...

Op 13 juni 2010, vier dagen na Nederland, trok ook België naar de stembus om een nieuw parlement te kiezen. Het resultaat was verrassend: in Vlaanderen werd de nationalistische Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA) afgetekend de grootste partij, in Franstalig België zegevierde de Parti Socialiste (PS). Om een regering te vormen moet, zoals steeds, een meerderheid worden gevonden in beide landsdelen. Om, zoals alle Nederlandstalige partijen willen en de Franstalige partijen schoorvoetend hebben aanvaard, ook een hervorming van de staat en dus een grondwetsherziening door te voeren, heb je zelfs een tweederde meerderheid nodig. Dat betekent dat je al gauw vijf en wellicht zeven partijen rond de tafel moet krijgen. De twee partijen waar je niet omheen

België
heeft geen
gedeelde
publieke opinie

kunt, N-VA en PS, zijn het bovendien over vrijwel niets eens, behalve dan over het feit dat ze tot elkaar zijn veroordeeld. Geen wonder dus dat het met die regeringsvorming niet vlot. Nederlanders schrikken daar vermoedelijk niet van: in België is het immers altijd wat. Nederlandstaligen en Franstaligen maken voortdurend ruzie, maar komen er uiteindelijk ook wel weer uit. Toch?

Er is een aantal redenen waarom het na elke verkiezing moeilijker wordt om een nationale regering op de been te brengen. Zelfs Elio Di Rupo sprak, toen hij afgelopen zomer als ‘preformateur’ verslag uitbracht over de onderhandelingen, over het ‘verzoenen van het onverzoenbare’. Dat klinkt inderdaad niet goed. Waarom het in België deze keer misschien niet meer lukt heeft, in hoofdzaak, te maken met twee dingen: met het volledig uit elkaar groeien van de twee gemeenschappen en met de dynamiek van de opeenvolgende staatsvormingen. Net die dingen waarvan werd verwacht

dat ze dit ingewikkelde land beter bestuurbaar zouden maken, hebben de zaken alleen nog maar gecompliceerder en minder bestuurbaar gemaakt.

TWEE GEMEENSCHAPPEN, GEEN NATIE

De allerbelangrijkste reden waarom het allemaal zo moeizaam verloopt, is dat de twee gemeenschappen steeds verder uit elkaar groeien. Dat is niet zo verwonderlijk als men beseft dat België geen gedeelde publieke opinie heeft. Vlamingen en Walen lezen elkaars kranten

niet, kijken niet naar elkaars tv-zenders. Zelfs politiek geïnteresseerde Vlamingen weten nauwelijks nog wat de grote kwesties zijn in de Franstalige politiek, terwijl Franstaligen steeds minder begrijpen wat Vlaanderen bezighoudt. Is dat een probleem? Niet noodzakelijk. Het hangt af van wat je van de Belgische federatie verwacht. Nederlandstaligen en Franstaligen kunnen perfect samenleven in twee gescheiden gemeenschappen die nauwelijks nog contact hebben met elkaar, op voorwaarde dat ze er ook gescheiden huishoudens en rekeningen op nahouden. Zodra je meer van de federatie verwacht, rijst er inderdaad een probleem. Als je met zijn tweeën een verzorgingsstaat vormt waarin voortdurend herverdeeld wordt, zoals vandaag het geval is, heb je meer onderlinge samenhang en verbondenheid nodig.

Een verzorgingsstaat veronderstelt een natie. Als mensen gevraagd wordt bij te dragen aan het algemeen belang zullen ze zich onwillekeurig afvragen wie daarvan profiteert. Ze zullen zich gemakkelijker opofferingen getroosten als dat is voor mensen met wie ze zich kunnen identificeren en waarvan ze verwachten dat die op hun beurt wederkerige solidariteit aan de dag zullen leggen. Hoe verder mensen van elkaar af staan, hoe minder kennis van en vertrouwen in elkaar ze zullen hebben. Vervolgens zal eerder het vermoeden ontstaan dat die ander het eigenbelang boven het algemeen belang stelt. Hoe minder mensen met elkaar overeenkomstig hebben, hoe kleiner het draagvlak voor solidariteit. Hervreeding werkt dan ook nog het best als mensen het gevoel hebben een gemeenschap te vormen. België vormt geen gemeenschap omdat Nederlandstaligen en Franstaligen nauwelijks iets van elkaar afweten. En dat komt omdat ze elkaars taal niet spreken.

De negentiende-eeuwse Britse liberale filosoof John Stuart Mill legde een rechtstreeks verband tussen taal en democratie. Hij voorspelde dat het voortbestaan van democratische instellingen wordt bemoeilijkt in een land dat bestaat uit verschillende gemeenschappen: 'Among a people without fellow-feeling, especially if they read and speak different languages, the united public opinion, necessary to the working of representative government, cannot exist. The influences which form opinions and

decide political acts, are different in the different sections of the country. An altogether different set of leaders have the confidence of one part of the country and of another. The same books, newspapers, pamphlets, speeches, do not reach them. One section does not know what opinions are circulating in another. The same incidents, the same acts, the same system of government, affect them in different ways.'¹

Politieke gemeenschappen werken alleen als ze ook taalgemeenschappen zijn. Dat wil zeggen: als de leden van de gemeenschap kunnen begrijpen wat de ander bezighoudt en zich in elkaars situatie kunnen verplaatsen. Naties met verschillende talen moeten ofwel een beroep doen op vertalers of op een *lingua franca* waardoor – tenzij het een neutrale taal is – altijd iemand wordt benadeeld. In beide gevallen is het risico op misverstanden groot. Gemeenschappen die door de taal worden gescheiden praten niet mét, maar naast elkaar.

Wie de Belgische federatie echt wil laten werken moet er dus voor zorgen dat er iets ontstaat als een Belgische publieke opinie. Dat kan alleen door er voor te zorgen dat er werkelijk tweetaligheid komt. De bestaande taalwetgeving maakt dat onmogelijk. Ook al hoor je vandaag aan Franstalige kant wel eens bewe-

John Stuart
Mill legde
een rechtstreeks
verband tussen
taal en democratie

ren dat de taalwetten een vergissing waren waardoor Nederlandstaligen en Franstaligen uit elkaar zijn gegroeid, de kans dat beide landsdelen het ooit eens worden over een hervorming van die taalwetgeving is nihil. Nederlandstaligen en Franstaligen willen, ook wat dat betreft, heel verschillende dingen. De Nederlandstaligen gaan ervan uit dat de taalgrens definitief is en dat wie zich ergens vestigt, zich de taal van de streek eigen maakt. De Franstaligen verdedigen het individuele recht om niet alleen overal je eigen taal te mogen spreken, maar ook in die taal met de lokale overheden te kunnen communiceren. Toen destijds de taalgrens werd vastgelegd kregen in een aantal grensgemeenten mensen van de andere taalgroep 'faciliteiten', dat wil zeggen dat ze voor sommige bestuurlijke zaken hun eigen taal konden gebruiken. Voor de Nederlandstalige partijen gaat het om een uitdovende praktijk, de Franstalige partijen menen dat het om een onoverneembaar recht gaat dat best nog kan worden

uitgebreid tot andere gemeenten. Dat maakt het er niet makkelijker op.

DE INSTITUTIONELE COMPLEXITEIT

De Belgische structuren zijn zo opgezet dat de gemeenschappen wel uit elkaar moeten groeien. België koos, door de opeenvolgende staatsvormingen, voor een vorm van federalisme die in essentie tweeledig is. De Franstalige en Nederlandstalige gemeenschappen kregen een verregaande vorm van politiek zelfbestuur toebedeeld. Voor zeer veel zaken zijn beide gemeenschappen vandaag baas in eigen huis. Voor sommige, waarover nog steeds op federaal niveau wordt beslist, niet. Dat maakt dat de nationale regering nog altijd een belangrijk politiek niveau blijft. Het merkwaardige is wel dat er nooit daadwerkelijk nationale verkiezingen plaatsvinden: ook voor het federale beleidsniveau wordt in aparte kieskringen, respectievelijk op basis van de Vlaamse en de Franstalige gemeenschap, gestemd. Die verkiezingsuitslag bepaalt de samenstelling van het federale parlement en de federale regering. Dat betekent dat de federale machtsverhoudingen worden bepaald door de afzonderlijke interne dynamiek in de beide landsdelen. En die dynamiek is geheel verschillend.

Bovendien maakt de wijze waarop de federale verkiezingen worden georganiseerd het de politici in beide landsdelen wel erg gemakkelijk. Ze kunnen de eigen achterban gouden bergen beloven en voor alle problemen de schuld leggen bij het andere landsdeel. Ze kunnen het eigen kiespubliek opzweepen met de belofte dat het gedaan is met de toegevingen, dat ze eenzijdig een einde zullen maken aan de financieringsstromen waar ze alleen aan de andere kant van de taalgrens beter van worden. Elke wedstrijd is een thuiswedstrijd. Nooit moeten politici zich tegenover de kiezers van de andere taalgroep verantwoorden. Iedereen praat uitsluitend de eigen groep naar de mond, niemand bekommert zich om wat goed is voor het hele land.

Een voor de hand liggende oplossing lijkt dan ook een hervorming van het kiessysteem waardoor je de politici uit beide landsdelen dwingt samen te werken of in ieder geval rekening te houden met wat er in de andere helft

van het land gebeurt. De zogeheten Pavia-groep, een groep academici uit beide landsdelen, werkte een dergelijk voorstel uit. De groep stelt voor dat een deel van de Kamerleden of senatoren op basis van een nationale kieskring wordt verkozen. Die politici, die stemmen in beide landsdelen moeten verzamelen, hebben er dan alle belang bij de gemeenschappen niet tegen elkaar uit te spelen en aan het algemeen belang te denken. Er valt weinig in te brengen tegen de logica van dit voorstel. De vraag is alleen of er ook politieke steun voor gevonden zal worden. Het gaat immers om een hervorming die alleen maar kan worden doorgevoerd wanneer er, over de taalgrens

heen, een consensus over bestaat. De verschillende politieke dynamiek in de twee landsdelen maakt het onwaarschijnlijk dat dat ooit het geval zal zijn.

De te verwachten evolutie gaat dan ook veeleer in de richting van een verdere opsplitsing van de overgebleven nationale materies, zoals

België is
goed op weg
een confederatie
te worden

belastingen, sociale zekerheid, politie en justitie, macro-economisch beleid en tewerkstelling, defensie, buitenlands beleid, mobiliteit, telecommunicatie en belangrijke delen van wetenschapsbeleid en volksgezondheid. België is goed op weg om een confederatie te worden, bestaande uit twee zichzelf besturende eenheden, binnen een steeds dunner wordend nationaal verband. De bestaande institutionele complexiteit maakt dat, ook zonder nieuwe opstoten van communautaire koorts, de hervorming van de instellingen de politieke agenda zal blijven bepalen. De opeenvolgende staatsvormingen lieten immers op ongeveer elk beleidsdomein bevoegdheidsverlappingen en daaruit voortvloeiende beleidsvertragingen ontstaan. Beleidsproblemen vergen vaak een gecoördineerde aanpak waarbij de bevoegdheden van diverse overheden moeten worden samengekoppeld. De ziekteverzekering is bijvoorbeeld een federale bevoegdheid, maar preventieve gezondheidszorg een gemeenschapsmaterie. Een ander voorbeeld is dat het onderwijs onder de bevoegdheid van de gemeenschappen valt, terwijl leerlingenvervoer een gewestelijke materie is en de federale overheid over leerkrachtenpensioenen en de erkenning van de professionele kwalificaties gaat. Alleen al om dat soort redenen zal er verder aan de instellingen worden gesleuteld.

Terecht kan men zich afvragen of dat gesleutel noodzakelijkerwijs moet leiden tot verdere opsplitsingen. Zo vraagt Vlaanderen, met het oog op een meer effectief en efficiënt bestuur, onder meer verdere bevoegdheidsoverdrachten met betrekking tot gezondheids- en gezinsbeleid, ontwikkelingssamenwerking, wetenschaps- en technologiebeleid, de exploitatie van de spoorinfrastructuur en meer fiscale en financiële autonomie. Maar er kan, om beter te besturen, net zo goed aan herfederalisering – bijvoorbeeld van de buitenlandse handel of van de vaststelling van geluidsnormen – worden gedacht. Als de bevoegdheidspakketten zo nodig homogeen moeten worden gemaakt, kan dat ook op federaal niveau gebeuren.

En toch lijkt een dusdanige herfederalisering uitgesloten. Door ingewikkelde materies over te hevelen naar het niveau van de deelstaten wordt de complexiteit althans op één manier gereduceerd: er hoeft niet meer met de andere gemeenschap te worden overlegd. Door materies wederom Belgisch te maken, wordt het risico van communautaire tegenstellingen en patstellingen opnieuw reëel. En ook al is het zo dat sommige beleidsproblemen alleen maar kunnen worden opgelost door daadwerkelijk overleg tussen de gemeenschappen: politici zullen het risico van confrontatie liever vermijden. De weg van de minste weerstand ligt vandaag in het overhevelen van bevoegdheden naar het niveau van de deelstaten.

CONFEDERALISME: DE OPLOSSING?

Ligt de toekomst van België dan in een confederatie? Zullen de Belgen de opsplitsing van het land kunnen vermijden door steeds minder België over te houden? Het Zwitserse voorbeeld toont aan dat de confederale oplossing kan werken, maar dat je er een prijs voor betaalt. In een federaal systeem wordt de soevereiniteit gedeeld tussen de centrale staat en de deelstaten. In een confederaal systeem ligt de soevereiniteit bij de deelstaten. In Zwitserland is het nationale niveau zo goed als afwezig. Zwitserland kent een uiterst zwakke federale overheid en een nationale regering die paritair is samengesteld en bij consensus regeert. Het echte politieke leven speelt zich af op het op niveau van de kantons die in meerder-

heid eentalig zijn.

Confederale staatsvormen hebben ook hun beperkingen. Ze werken niet wanneer er moeilijke keuzes moeten worden gemaakt waarbij deelstaten denken dat ze meer hebben te winnen bij niet-samenwerken. De centrale overheid beschikt niet over de machtsmiddelen of de bevoegdheden om de deelstaten tot de orde te roepen. Dan ontstaat een patstelling waarin voor de onwillige deelstaten afscheiding een reële optie wordt. Confederaties bestaan bij gratie van de deelstaten.

België vertrekt, als gevolg van zijn tweeledigheid, vanuit een moeilijker positie. Als je met zesentwintig bent, zoals in Zwitserland, is de kans groot dat bij onderhandelingen deelstaten zich dan eens in het winnende, dan eens in het verliezende kamp bevinden. Het ene verlies wordt dan gecompenseerd door de andere winst. In België zullen steeds dezelfde twee deelstaten tegenover elkaar staan. Dat maakt dat na verloop van tijd alle conflicten samenvallen. Dat heeft theoretisch het voordeel dat je dan ook om de zoveel tijd alles in één

het federale
beleidsniveau
is zo goed als
uitgekleed

keer kan oplossen door, bijvoorbeeld zoals in het Sint-Michielsakkoord in 1993, de wensen van de Franstalige gemeenschap voor nieuwe middelen voor het Franstalig onderwijs en van de Vlamingen voor bevoegdheidsoverdrachten rond landbouw beiden in te willigen. Maar veel vaker zal het zo zijn dat het ene dossier het andere blokkeert, dat bijvoorbeeld de eis voor meer Vlaamse bevoegdheden wordt afgeblokt door de eis de grenzen van Brussel opnieuw te bekijken. Als dat genoeg gebeurt, zullen de deelstaten onvermijdelijk besluiten elk hun eigen weg te gaan.

De huidige Belgische politiek heeft overigens al kenmerken van een confederaal systeem. Door de steeds verdere uitholling van het federale niveau blijven er nauwelijks nog platformen over waarop nationale politiek kan worden bedreven, waar politici met voldoende gewicht bij elkaar zitten om noodzakelijke oplossingen te vinden voor moeilijke kwesties. Eigenlijk blijft er, buiten het koningshuis, nog alleen de federale regering over. Maar als je, zoals de afgelopen jaren het geval was, met verschillende meerderheden zit op federaal en gewestelijk niveau, kan ook die niet meer werken als conflictre-

ducerend mechanisme. Partijen die op deelstaatniveau regeren, maar nationaal in de oppositie zitten, zullen niet geneigd zijn zich omwille van het hogere landsbelang constructief op te stellen. Met alle institutionele blokkeringen en politieke patstellingen van dien.

Quasi onoplosbare dossiers als de splitsing van Brussel-Halle-Vilvoorde² en de kwestie van de luchthaven van Zaventem³ laten zien wat we in de toekomst als patroon kunnen verwachten. Omdat het steeds moeilijker wordt om institutionele problemen op het federale niveau op te lossen, worden andere tactieken toegepast. Er wordt bijvoorbeeld vaker gebruik gemaakt van rechtbanken of van de Raad van State: problemen die vroeger politiek werden beslecht, worden nu aan de rechter toevertrouwd. Maar omdat rechters zich alleen uitspreken over concrete gevallen, komt de onderliggende kwestie onvermijdelijk na verloop van tijd terug op de politieke agenda. De juridische weg kan hoogstens tijdelijk de druk van de ketel halen.

Steeds vaker wordt er ook op intergouvernamenteel niveau onderhandeld, waarbij alle deelstaten en regeringen samen aan tafel zitten. Maar omdat daar geen hiërarchie bestaat en beslissingen unaniem moeten worden genomen, kan wie voet bij stuk houdt de hele zaak blokkeren. In die gevallen kijkt iedereen naar de federale regering, maar die is machteloos. De federalisering van het land heeft veel problemen opgelost. Maar een onbedoeld gevolg is wel dat we vandaag niet meer in staat zijn oplossingen te vinden wanneer de verschillende overheden tegenover elkaar staan.

In groeiende mate worden dan ook de gevolgen van die opeenvolgende staatshervormingen als een probleem ervaren. Fundamenteel in de federale constructie is dat op verschillende niveaus is vastgelegd dat de ene gemeenschap niet via een eenvoudige meerderheidsbeslissing de ander zijn wil kan opleggen. De Vlaamse politieke partijen hebben het daar moeilijk mee. Dat geeft de Franstaligen een hindermacht waarmee ze, wanneer ze dat willen, het land kunnen blokkeren. In het verleden loonde die onderhandelingsstrategie. Uiteindelijk kwam er altijd wel een compromis uit de bus waarbij de Fransstalige obstructie via de overheveling van extra financiële

middelen werd afgekocht. Dat kan vandaag niet meer. Het federale beleidsniveau is al zo goed als uitgekled en de budgettaire situatie is catastrofaal. Er is gewoon geen geld meer voor de klassieke Belgische compromissen, op basis waarvan de partners in het moeizame Belgische huwelijk toch steeds maar weer besloten het nog even met elkaar vol te houden.

STEEDS MINDER BELGIË...

De Belgische instituties zijn vandaag zo opgezet dat nogal wat bekwame figuren verkieszen politiek te bedrijven op deelstaatniveau of op het niveau van de steden en gemeenten: daar kun je immers dingen in beweging zetten en als politicus het verschil maken. Op nationaal niveau, waar elk beleidsdossier al gauw een communautaire dimensie krijgt, verloopt het allemaal zoveel moeizamer. Daarom heeft de propositie om sommige bevoegdheden dan maar opnieuw federaal te maken, weinig kans. Waarom zouden politici kiezen voor de moeilijkere weg: de kiezers zullen ze daar alleszins niet voor belonen.

We evolueren onafwendbaar in de richting van steeds minder

België. Maar er zijn gegronde redenen om aan te nemen dat ook dat geen stabiele oplossing vormt. De opeenvolgende staatshervormingen hebben het moeilijker gemaakt om op federaal niveau de institutionele problemen te beheersen. Een confederale structuur biedt evenmin veel perspectief: als steeds dezelfde twee deelstaten tegenover elkaar komen te staan, is het onvermijdelijk dat ze na verloop van tijd elk hun weg zullen gaan. België heeft, als je er zo over nadent, niet echt veel toekomst.

Is dat erg? Staten hebben het eeuwige leven niet. Staten zijn politieke constructies die in de praktijk hun nut moeten bewijzen. Als een specifiek staatsverband veeleer deel van het probleem dan van de oplossing wordt, is er weinig reden om er aan vast te houden. De vraag is echter of dat ook het geval is voor het Belgische staatsverband. Zelfs een nuchtere kosten-batenanalyse leidt niet noodzakelijk tot de conclusie dat Vlaanderen beter af is zonder België. Zo zal de vergrijzing in Vlaanderen, door de demografische structuur, waarschijnlijk harder toeslaan dan in Wallonië. Op dat moment nemen de trans-

Belgische politiek is een voortdurende evenwichtsoefening

fers van noord naar zuid in de ziekteverzekering en de sociale zekerheid af of veranderen ze misschien wel van richting.

Het klopt dat de Belgische constructie uitermate ingewikkeld is wat maakt dat sommige problemen moeilijk kunnen worden opgelost. Belgische politiek is een voortdurende evenwichtsoefening. Het gaat er de hele tijd om complexe, maar werkbare compromissen te vinden, waarbij rekening moet worden gehouden met erg uiteenlopende belangen en gevoeligheden. De vraag is echter of het zoveel eenvoudiger wordt als het Belgische niveau wegvalt. Vlaanderen, Brussel en Wallonië zijn zo onlosmakelijk met elkaar vervlochten dat er ook dan de hele tijd zal moeten worden gepraat en onderhandeld. Of het zoveel makkelijker is om een vergelijk te vinden over geluidsnormen of over het spoorwegverkeer als je als zelfstandige politieke eenheden tegenover elkaar staat, valt nog maar te bezien.⁴

Prof.dr. P. Stouthuysen is verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel en daarnaast hoofdredacteur van het liberale opinieblad Open.

NOTEN:

- 1 John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*, Oxford, 1974, p. 310.
- 2 De kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde is volgens de Vlaamse partijen strijdig met de grondwettelijke indeling van de taalgebieden; ze vinden het ontoelaatbaar dat in Halle-Vilvoorde, op het Vlaamse grondgebied, voor Waalse en Brussels-Franstalige kandidaten kan worden gestemd.
- 3 Elke poging om de geluidsoverlast evenredig te spreiden over de omringende gemeenten loopt spaak op het gegeven dat Vlaanderen en Brussel andere geluidsnormen hanteren.
- 4 Delen van deze bijdrage zijn een bewerking en actualisering van: Patrick Stouthuysen en Maarten Theo Jans, 'Steeds minder België. Over de dynamiek van de staatshervorming', *Ons Erfdeel*, 49^e jaargang, nummer 4, 2006, pp. 491-499.

DE RECHTSE COALITIE EN DE RECHTSSTAAT

PATRICK VAN SCHIE

De Tweede Kamerverkiezingen van 9 juni jongstleden resulteerden in een zeer gefragmenteerd partijlandschap, waarbij de VVD met 'slechts' 31 zetels de grootste wist te worden en de PVV met een winst van maar liefst 15 zetels uiteindelijk 24 zetels in de Kamer wist te bemachtigen. Direct na de verkiezingen werd duidelijk dat uit de uitslag geen voor de hand liggende coalitie was af te leiden. Het enorme verlies van het CDA maakte een rechtse coalitie niet het meest waarschijnlijk, terwijl het voor winnaar VVD niet direct voor de hand lag naar links te kijken voor samenwerking. Naast de versplintering van het partijlandschap maken ook de reserves van verschillende politici bij samenwerking met de PVV een coalitie moeilijk, zeker nu ook binnen het CDA de roep van enkelen de PVV uit te sluiten steeds harder wordt. Belangrijkste argument tegen de PVV lijkt de strijdigheid van deze partij met de beginselen van de rechtsstaat. Echter, hoe oprecht is deze 'bescherming' van onze rechtsstaat door met name links? Patrick van Schie beargumenteert in de hiernavolgende bijdrage dat de aangevoerde bezwaren tegen de PVV onvoldoende steekhoudend zijn en zet bovendien grote vraagtekens bij de linkse liefdesverklaring aan de rechtsstaat.

De rechtsstaat is niet vaak een gespreksonderwerp buiten juristenkringen. Maar tijdens de kabinetsformatie werd hij echter ineens in het brandpunt van de politieke belangstelling geplaatst. Tegenstanders van het rechtse kabinet bestaande uit VVD en CDA

met gedoogsteun van de PVV, brengen tegen deze door hen verafschuwde coalitie de rechtsstaat in stelling. Zij beweren dat met de gedoogsteun van de PVV wordt 'geschuurd' (Cohen) of 'getornd' (verontruste linkse CDA-leden) aan deze rechtsstaat, dat die rechtsstaat 'ernstige beschadiging' zal oplopen (Dries van Agt in *de Volkskrant*) of dat VVD en CDA met het gedoogakkoord de PVV-'aanslag op de grondslagen van onze liberale rechtsstaat (...) accepteren' (aldus een speciaal voor de gelegenheid opgericht 'Comité voor de Rechtsstaat').

Hartverwarmend zou deze brede steun van niet-liberalen voor de door liberalen vanouds bevorderde rechtsstaat zijn, indien wij konden aannemen dat die steun oprecht is en als degenen die nu alarm slaan zouden weten waarover zij spreken. Maar het lijkt er meer op dat links Nederland het argument betreffende 'de rechtsstaat' er met de haren bijsleept om aan de eigen instinctmatige politieke afkeer van het nieuwe kabinet een moreel meer hoogstaande glans te geven.

Om te beginnen zouden veel van deze nieuwe rechtsstaat-adepten nog wel enige lesjes staatsrecht kunnen gebruiken. Hun betoog luidt immers – het is in de Kamer onder anderen verkondigd door Job Cohen en Alexander Pechtold – dat VVD en CDA door hun kabinet door de PVV te laten gedogen, de opvattingen van Geert Wilders accepteren – geïmpliceerd wordt: onderschrijven – en zich verantwoordelijk maken voor al zijn uitslatingen. Dat (deze linkse) Kamerleden zo'n redenering ophangen, is hoogst bedenkelijk. Zij zouden als geen ander moeten weten dat fracties zich met een regeerakkoord (en voor het gedoogakkoord ligt dat niet anders) binden aan het basisprogram van een

fracties binden zich aan het basisprogram van een kabinet, niet aan elkaars standpunten

kabinet, niet dat zij zich binden aan elkaars fracties en zich voortaan voor elkaars standpunten en gedragingen verantwoordelijk behoeven te voelen. Mocht het zover komen, dan treden premier Mark Rutte, vice-premier Maxime Verhagen en de andere ministers op namens de coalitie als geheel; de fractievoorzitters (en -leden) van VVD, PVV en CDA in het parlement treden louter op als representanten van hun eigen politieke groeperingen. Zo was bijvoorbeeld ten tijde van paars I

Jacques Wallage niet verantwoordelijk voor het op scherp zetten van het debat door Frits Bolkestein, en Bolkestein niet voor de insinuaties ('inspelen op onderbuikgevoelens') die Wallage in reactie daarop liet volgen. Dat je accepteert dat een andere fractie andere opvattingen heeft

betekent natuurlijk geenszins dat je zulke opvattingen zelf onderschrijft. Wezenlijk in een liberale democratie is dat verschillende opvattingen vrijelijk kunnen worden verkondigd, juist ook de opvattingen waarmee je het zelf oneens bent.

Minstens zo ernstig is dan ook de suggestie van de tegenstanders van de rechtse coalitie, dat een fractie zich na het sluiten van een regeer-/gedoogakkoord de mond zou moeten/mogen laten snoeren. Een van de kernelementen van de rechtsstaat is een duidelijke scheiding der machten, waarin aan het parlement onder andere de taak is toebedacht dat het controle uitoefent op de regering. In een 'linkse rechtsstaat' worden zulke zaken blijkbaar omgedraaid en dient een regering controle uit te oefenen op 'haar' parlementaire fracties. Wilders zou derhalve niet meer op 11 september in New York (of wanneer en waar dan ook) mogen spreken, omdat hij een coalitie gedooft; VVD en CDA zouden hem dat in deze redenering bovendien moeten en mogen verbieden. Een parlement aan de leiband, dat is toch wel een heel vreemde voorstelling van rechtsstatelijkheid.

CDA-oudgediende Hans Hillen betoogde dat Wilders weliswaar geen deel uitmaakt van de regering, maar dat men dit in het buitenland niet altijd begrijpt en daar dus zal denken dat uitspraken van Wilders het regeringsbeleid weerspiegelen. Oftewel: onze invulling van de rechtsstaat, met zijn scheiding der machten, moet maar worden aangepast aan wat begrijpelijk is voor wie zelf het staatsrecht

wezenlijk in een liberale democratie is dat verschillende opvattingen vrijelijk kunnen worden verkondigd

in pakweg Iran of Soedan gewend is. Dat lijkt mij een inschikkelijkheid waarvan pas echt een gevaar voor onze rechtsstaat uitgaat.

Waarom zou Wilders eigenlijk een gevaar voor de rechtsstaat vormen? Degenen die alarm slaan geven dat veelal niet duidelijk aan, maar zij lijken vooral te vrezen dat Wilders bepaalde grondwetsartikelen wil wijzigen of schrappen. Gesteld al dat zo'n wijziging de rechtsstaat zou ondermijnen, valt er in ieder geval weinig te duchten zolang de PVV niet over een twee-derde meerderheid in beide Kamers van het parlement beschikt. Want alleen met een dergelijke meerderheid kan een grondwetsartikel (in tweede lezing) worden gewijzigd. Dat zou niet alleen medewerking van VVD en CDA ver-

eisen, maar bij de huidige verhoudingen in de Tweede Kamer ook van minstens 24 parlementariërs waarop de nieuwe coalitie *niet* steunt. Anders gezegd: de linkse partijen zijn er zelf bij: als zij gevaar voor de rechtsstaat duchten dan vrezen zij kennelijk dat zij zelf hun poot niet strak zullen weten te houden.

Hieronder ligt echter een meer principiële vraag: is het soms niet geoorloofd een grondwetswijziging te verlangen? Wij kennen in Nederland geen kern-Grondwet zoals in de Verenigde Staten, waar de eerste (en oorspronkelijke) tien artikelen inderdaad niet gewijzigd of geschrapt (wel aangevuld) kunnen worden. Onze constitutionele ordening groeit: er zijn in het verleden nieuwe artikelen bij gekomen en andere verdwenen. Het druipt nu tegen de rechtsstaat noch tegen de democratie in om een wijziging van de Grondwet na te streven; integendeel, onze Grondwet voorziet zelfs in de procedure om te komen tot een grondwetswijziging. En sommige van de partijen die nu het hardst ach en wee roepen – zoals D66 en GroenLinks – streven zelf ook grondwetswijzigingen na, bijvoorbeeld door de koning(in) niet langer deel te laten uitmaken van de regering, een verlangen dat alleen kan worden bereikt via... grondwetswijziging.

Het is hun goed recht dit na te streven (wat uiteraard niet wil zeggen dat zij op dit punt gelijk hebben), zoals het het goede recht van een andere partij is op andere wijzigingen aan te dringen. Maar, zo werpen de nieuwe 'rechtsstaat'-vrienden ter linkerzijde tegen, Wilders wil artikel 1

van de Grondwet wijzigen, het artikel waarin de gelijke behandeling van ingezetenen is vastgelegd. Dat kan toch niet, dat is immers dé grondslag van onze rechtsstaat?

Over de wenselijkheid van het huidige grondwetsartikel I kan men zakelijk twisten, ook over de vraag of het alleen verticale werking zou moeten hebben (de relatie staat-burgers) of tevens horizontale werking (tussen burgers onderling), zoals rechters het steeds meer ook zijn gaan uitleggen. Maar uit het feit dat het artikel als eerste wordt genoemd, mag geen rangorde worden afgeleid. Tijdens het laatste grote debat dat de regering met de Tweede Kamer had over de verhouding tussen de verschillende grondrechten, in februari 2005, gaf toenmalig minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Thom de Graaf (D66) terecht aan dat Nederland geen hiërarchie in grondrechten kent noch grondwetsartikelen die nooit kunnen worden gewijzigd (zoals Duitsland die wel kent); bij een botsing tussen grondrechten maakt de rechter de afweging welk grondrecht in een bepaald geval het zwaarste weegt. Het staat iedere politieke partij vrij om aan een bepaald grondrecht extra waarde te hechten. Zonder sommige grondrechten is een rechtsstaat ook inderdaad niet goed voorstelbaar; elk rechtgeaard liberaal denkt dan in eerste instantie aan de uitingsvrijheid (het huidige artikel 7) als het onmisbare fundament. Maar tot 1983 heeft Nederland het zonder een gelijkheidsbeginsel kunnen stellen, zo als het nu in artikel I is verwoord, terwijl toch niet is vol te houden dat dit land tot 27 jaar geleden geen rechtsstaat zou zijn geweest.

De linkse liefde voor de rechtsstaat zou aangenaam aanvoelen, indien ze oprecht was. Maar juist ter linkerzijde ging in de jaren tachtig alle sympathie uit naar krakers die de leus voerden 'Julie rechtsstaat is de onze niet', en die deze leus met (straat)geweld kracht bijzetten. En die

de aangekondigde sabotage van het kraakverbod toont de onoprechtheid van de plotselinge linkse liefdesverklaring aan de rechtsstaat

liefde voor de krakers is nog niet bekoeld. Verschillende lokale linkse bestuurders hebben al laten weten dat zij de nieuwe wet met het kraakverbod zullen gaan saboteren. Bestuurders die de wet aan hun laars lappen; over het ondermijnen van de rechtsstaat gesproken. Zelfs in de liefde voor het huidige grondwetsartikel I, blijkt menigeen ter linkerzijde nogal selectief. Juist ter linkerzijde juicht men de horizontalisering van dit grondrecht in zijn algemeenheid toe, maar wordt volop gezwegen wanneer aan vrouwen in moslimgemeenschappen gelijk-

ke rechten worden onthouden. Het wordt aldus duidelijk: indien de VVD zou hebben deelgenomen aan paars plus, had zij er eigenlijk goed aan gedaan van de linkse coalitiepartners een loyaliteitsverklaring aan de rechtsstaat te verlangen.

Paars plus lijkt definitief van de baan en aan een rechtse coalitie wordt (weer) hard gewerkt. De druiven mogen voor de linkse partijen nog zo zuur zijn, het zou die partijen sieren als zij hun bezwaren niet zouden omkleden met onhoudbaar grote woorden. Dan heeft de nieuwe SP-leider Emile Roemer het beter begrepen: hij gaf begin augustus aan het allerm minst leuk te vinden dat er een rechtse coalitie zou komen, maar democratisch viel er volgens hem niets op af te dingen omdat de ondersteunende partijen nu eenmaal een meerderheid in het parlement hebben. Cohen en Pechtold zouden van hem kunnen leren hun verlies te nemen als een man.

Dr. P.G.C. van Schie is directeur van de Prof.mr. B.M. Teldersstichting en redactielid van Liberaal Reveil.

* De auteur rondde deze bijdrage eind augustus 2010 af, de ontwikkelingen die zich nadien nog hebben voorgedaan op het vlak van de coalitiebesprekingen zijn derhalve niet meer meegenomen.

Democracy in Europe Of the people, by the people, for the people?

Fleur de Beaufort en Patrick van Schie (eds.)

Op 13 oktober zal tijdens een seminar in Helsinki, parallel aan het jaarlijkse congres van de Europese liberalen, de bundel *Democracy in Europe. Of the people, by the people, for the people?* worden gepresenteerd.

In het boek geven verschillende Europese wetenschappers en politici hun visie op de democratische legitimiteit van de Europese Unie. Hoe leeft de Europese Unie in de publieke opinie? Welke weg zou de Europese samenwerking in de toekomst moeten bewandelen, diepgaandere samenwerking of juist (geografische) uitbreiding? Welke taken zou de Europese Unie moeten vervullen en welke vooral niet? Welke rol kunnen referenda spelen bij het versterken van de democratische legitimiteit van de Europese Unie? Passen referenda eigenlijk wel bij het liberalisme? Welke rol kunnen politieke partijen spelen in het dichterbij de burgers brengen van de Europese Unie?

Deze bundel is tot stand gekomen in het kader van het Europese samenwerkingsverband van liberale denk tanks European Liberal Forum (ELF). De Teldersstichting heeft samen met de Finse denk tanks Lokus en E2 het initiatief tot deze bundel genomen.

Eind oktober zal de tekst van deze bundel integraal beschikbaar zijn via www.liberalforum.eu en www.teldersstichting.nl. Mocht u de voorkeur geven aan een exemplaar van het boek zelf, neem dan contact op met de Teldersstichting via 070-3631948 of info@teldersstichting.nl.

Donateurs van de Teldersstichting en abonnees op haar geschriften krijgen in november een exemplaar van deze bundel thuisgestuurd.

BEDREIGT TERRORISME DE GLOBALISERING?

DEEPAK LAL

Op 30 november organiseert de prof.mr. B.M.Teldersstichting voor de zesde keer een Telderslezing. Met deze lezing hoopt de Teldersstichting het publieke debat te prikkelen met liberale inzichten van internationale wetenschappers aangaande onderwerpen op het snijvlak tussen politiek en wetenschap. Dit jaar zal de Indiase econoom Deepak K. Lal de Telderslezing uitspreken. Deepak Lal is president van de befaamde Mont Pelerin Society, de in 1947 door vooraanstaand econoom en filosoof Friedrich Hayek opgerichte liberale organisatie waarin economen, filosofen, historici en leiders uit de zakenwereld zijn vertegenwoordigd. Daarnaast is Lal emeritus hoogleraar politieke economie aan het University College te Londen, alsmede James S. Coleman professor (emeritus) internationale ontwikkelingsstudies aan de Universiteit van Californië te Los Angeles. Deepak Lal schreef diverse (bijdragen aan) boeken, zijn meest recente werk is *Reviving the invisible hand. The case for classical liberalism in the twenty-first century*. In zijn lezing zal hij een klassiek-liberale visie geven op de huidige economische crisis waar de wereld mee kampt. Hij zal ingaan op oorzaken en gevolgen, alsmede op de lessen die politici en economen voor de toekomst kunnen leren uit de crisis. Elders in deze editie van *Liberaal Reveil* treft u meer informatie omtrent de lezing. Bovendien zult u als abonnee in oktober een officiële uitnodiging ontvangen.

In dit nummer van *Liberaal Reveil* is een ver-

taling van een artikel van de Indiase econoom opgenomen ter kennismaking. Bewust is daarbij voor een enigszins ander onderwerp gekozen, om teveel overlap met de lezing te vermijden. In de hiernavolgende bijdrage uit 2006 gaat Lal in op de vraag of de huidige vormen van terrorisme een potentieel gevaar zijn voor de globalisering.

Globalisering is het proces dat een gemeenschappelijke economische ruimte creëert en leidt tot een groeiende integratie van tot dan toe relatief gesloten economieën

globalisering is het proces dat een gemeenschappelijke economische ruimte creëert

door middel van toenemend vrij verkeer van goederen, kapitaal en arbeid. Het is geen nieuw proces. Vaak werd het geassocieerd met de totstandkoming en instandhouding van wereldrijken. Deze werden deels gecreëerd om orde te scheppen in een grotere economische ruimte, door verschillende bedreigingen

voor de productieve en plaatsgebonden levenswijzen in geciviliseerde samenlevingen van de kant van rondtrekkende bandieten, tegenwoordig ook wel terroristen genoemd, te onderdrukken. Een behandeling van deze kwesties biedt de mogelijkheid de in de titel gestelde vraag te beantwoorden.

Een van de aspecten van een gesloten economie is dat goederen en diensten niet doordringen tot de internationale handel – ze zijn niet-verhandelbaar. Prijzen worden bepaald door vraag en aanbod op de binnenlandse markt. De winst in efficiency die voortkomt uit de verschillen in de binnenlandse en internationale prijzen van verhandelde goederen in een open economie, wordt niet behaald. Deze winsten kunnen worden opgesplitst in winst in consumptie, wat consumenten toestaat hun con-

sumptie via lagere kosten te verkrijgen, en de winst in productie, die ontstaat uit de specialisatie in binnenlandse productie gebaseerd op comparatief voordeel. Dit biedt landen de mogelijkheid productievriendelijke technologie, waarin wordt voorzien door de internationale handel, te gebruiken om de output van rijkdom aan grondstoffen te vergroten.

Goederen kunnen ongeschikt zijn voor handel omdat natuurlijke grenzen de transportkosten verhogen of omdat bepaalde tarieven handel in de weg staan. Toen kosten van communicatie en transport nog ontzettend hoog waren, kwamen alleen uiterst kostbare goederen met een klein volume in aanmerking voor handel over lange afstanden. Deze handel werd altijd bedreigd door uiteenlopende piraten en bandieten. Zij voegden een extra kostprijs toe aan handel, in aanvulling op de natuurlijke barrières. Indien de kosten van piraterij hoog genoeg waren, zou de handel eindigen, zoals gebeurde toen de pogingen van de grootmachten om roversbendes te controleren mislukten.

Bovendien werden de meeste verhandelde goederen niet lokaal geproduceerd, gegeven de kosten van internationale handel. In het binnenland geproduceerde goederen kregen vrijwel nooit met internationale competitie te maken, omdat ze niet werden verhandeld. De belangrijkste winst van buitenlandse handel was dus de consumptie. Maar de handel in specerijen – die overdrachten tussen Oost-Europa en de Tropen behelsde – leidde tot winst in productie omdat vlees uit Oost-Europa werd opgeslagen voor later transport gedurende de lange winters in het noorden. Dit vergde nieuwe opslagmogelijkheden waar lokaal in werd voorzien. Luxegoederen en oorlogsmaterieel waren de belangrijkste goederen in de overzeese handel. Maar de realisatie van winst via handel vroeg om een model van orde, afgedwongen via militaire macht.

Met de Industriële Revolutie en het ontstaan van een internationale economische orde, onder leiding van Groot-Brittannië en bewaakt door de Royal Navy, was er een toename van de goederen die over de hele wereld werden verhandeld. Deze periode van globalisering was getuige van een groeiende integratie van vrijwel de gehe-

le wereld in een internationale economische orde. De roversbendes werden onderdrukt door de uitoefening van directe en indirecte controle over een uitgebreide economische ruimte door de Britse marine en militaire macht. Desalniettemin waren er nog steeds terroristen, hoofdzakelijk gesteund door zowel nationalisme als ook een romantische weerstand tegen kapitalisme, die de binnenlandse orde verstoorden in de metropool.¹ Dit terrorisme verhoogde de kosten niet voldoende om het proces van globalisering daadwerkelijk te ondergraven. Zolang de imperiale vrede werd bewaard, was het terrorisme op zijn slechtst een lokale ergernis.

Gedurende de negentiende-eeuwse liberale internationale economische orde zorgde het vrije verkeer van goederen, kapitaal en arbeid (personen) voor substantiële toename van consumptie en productie. Het was in de eerste helft van de

het huidig terrorisme veroorzaakt vooral een schadelijke onzekerheid in de samenleving

twintigste eeuw dat binnenlands economisch beleid leidde tot toenemende protectie in diverse landen, als direct gevolg van het verval van het Britse Rijk en de vernietigingen tijdens het Interbellum, met name de Grote Depressie. Dit naar binnen gerichte beleid kende voorlopers, zoals China gedurende de Middeleeuwen en Japan tijdens het Tokugawa-Shogunaat.² Deze regimes hadden de buitenlandse handel volledig verworpen, daar zij invloeden van buiten zagen als potentiële bron van binnenlandse wanorde.

Structuur is noodzakelijk voor de handhaving van de drie elementaire en universele doelen die een samenleving moet nastreven om sociaal verkeer mogelijk te maken. Dat is in de eerste plaats de bescherming van individuen tegen geweld dat lichamelijk letsel of de dood tot gevolg heeft. Daarnaast de zekerheid dat beloftes worden nagekomen en tot slot zekerheid omtrent de bescherming van eigendom via regelgeving. Dit zijn de minimale taken die elke staat in het binnenlandse domein dient uit te voeren. Echter, voor internationale handel moet ook het handelsnetwerk worden beschermd: de handhaving van de internationale orde. In een anarchie van even sterke staten bestaat altijd het gevaar dat verwoestende oorlogvoering het handelsnetwerk verstoort. Gegeven de hoge

waarde van goederen die in het verleden werden verhandeld, was het belasten van de overzeese handel een belangrijke bron van inkomsten voor de overheid. Daarmee hadden overheden een direct belang bij de bescherming van internationale handelsroutes.

Maar, zoals de Amerikaanse econoom Jack Hirshleifer heeft duidelijk gemaakt, hebben economieën altijd te maken met de 'dark side of the force'.³ Men kan immers geld verdienen door te produceren of door te nemen. Het verstoren of stelen van handel van rivalen kan voor een land daarom onderdeel vormen van de strategie, waarbij oorlogvoering het extreemste alternatief is. Van staatswege gesponsord terrorisme – zoals we het tegenwoordig noemen – met enerzijds als doel het 'nemen' en anderzijds het verstoren van het 'maken' van een rivaliserend inkomen is eveneens een constante in de geschiedenis van de mensheid.⁴

Indien een ongelijke voorsprong in militaire technologie een staat de mogelijkheid geeft tot hegemonie, kan deze staat het beste zorgen voor orde in een groot geografisch gebied, wat een noodzakelijke voorwaarde is voor het ontstaan van de economische processen van globalisering. De grootmacht beperkt de dreiging die roversbendes – ofwel privaat, ofwel van staatswege georganiseerd – vormen voor deze processen. In feite ontstonden veel grootmachten in de Oudheid als reactie op de dreiging van rondzwerfende bendes voor hun sedentaire levenswijze. In lange termijn historisch perspectief kunnen terroristen het best gezien worden als zwerfende rovers. Zij hebben de sedentaire civilisatie in Eurazië millennia lang bedreigd. Dat werd met name veroorzaakt doordat deze beschavingen – die ontstonden bij de oude riviervalleien van de Tigris en Eufraat in Mesopotamië, de Nijl in Egypte, de Indus in India, en de Gele Rivier in China – ingeklemd zaten tussen twee gebieden van nomadisch landelijk karakter: de steppen in het noorden en de Arabische woestijn in het zuiden. De nomaden in deze gebieden hadden de jagers-verzamelaars-mentaliteit van hun voorouders nog niet opgegeven. Zij organiseerden bij tijd en wijle roofovervallen op de sedentaire beschavingen, waarbij ze poogden de bewoners tot slaaf te maken.⁵ Alle sedentaire beschavingen hadden eenzelfde reactie op dit terrorisme. Ze probeerden hun grenzen te verleggen naar natuurlijke barrières die de barbaren op afstand konden houden – zo ontstonden de grootmach-

ten – en handhaafden hun positie als specialisten op het gebied van oorlogvoering, om zich zo tegen de periodieke barbaarse invasies te beschermen. Ze creëerden kunstmatige grenzen en fortificaties ter bescherming van hun centrum, waarvan de Chinese Muur het bekendste voorbeeld is. Bovendien investeerden ze in de nieuwste militaire wapens om de nomaden te slim af te blijven.

Vaak namen de rondzwerfende barbaren de sedentaire beschaving die ze hadden aangevallen over – inclusief de plaatsgebonden levenswijze – en creëerden aldus hun eigen rijk. Het oudste voorbeeld is de verovering van Akkad in Mesopotamië in 2340 voor Christus door Sargon, die daarna het eerste Sumerische Rijk vestigde. Het vroege Arabische Rijk is een voorbeeld van zo'n grootmacht waarvan tot op heden de gevolgen voelbaar zijn. De nomaden uit het zuidelijke randgebied van de Oudheid vernielden de antieke wereld, daartoe aangevuurd door de messianistische geestdrift van hun profeet Mohammed en hun eeuwenoude verlangen naar buit. Anders dan hun evenknieën uit het noorden – die geleidelijk werden opgenomen door de antieke beschavingen – creëerden de Arabieren een eigen beschaving. Osama Bin Laden's wrede aanval op het centrum van de huidige metropool op 11 september 2001 is een resonantie van de eerdere nomadische bendes die een nieuw wereldrijk creëerden.

Naast de verdediging waren de motieven voor het creëren van deze wereldrijken velerlei: de hang naar roem (Alexander de Grote en Dzjengis Khan); rijkdom (de Mesopotamische Rijken, het vroege Arabische Rijk, de Iberische grootmachten); en de messianistische wens heidenen te bekeren (het vroege Arabische Rijk en de Iberische grootmachten). Echter, eenmaal gevestigd zorgden alle grootmachten ervoor dat het aantal zwerfende bendes drastisch afnam, totdat ze vrijwel geheel verdwenen en het pad voor de processen van globalisering was geëffend. De lange periode van de 'Pax Romana' zorgde er zo voor dat handel zich kon ontwikkelen onder gunstige omstandigheden. Er kwam een einde aan de piraterij en struikrovers, die de handel in het Hellenistische tijdperk voortdurend hadden bedreigd, en het Middellandse Zeegebied werd de belangrijkste ader van handel en commercie. Hoewel de Romeinen geen grote waarde hechtten aan handel in een kosmologisch geloof, was het juist hun 'Pax Romana', alsmede de ontwikkeling en expansie

van Romeinse wetgeving, die een groot economisch gebied creëerde met een coherent wettelijk kader voor economische activiteit.⁶

Op eenzelfde wijze wist het Abbesinische Rijk van de Arabieren de Mediterrane wereld aan de Indische Oceaan te verbinden, het Mongoolse Rijk koppelde China aan het nabije Oosten, de verschillende Indische rijken schiepen een gemeenschappelijke economische ruimte op het subcontinent, terwijl het uitdijende Chinese Rijk de economische ruimte rondom de Gele Rivier verbond met die van Yangtze. Na hun overwinning bij Waterloo wisten de Britten uiteindelijk het eerste echte wereldrijk te vestigen, met verbindingen over de hele wereld. In alle gevallen werd bescherming geboden tegen boevenbendes en andere plundersaars. Samen met de instelling van een algemeen geldend wetsysteem promoten de Britten de vrijhandel over een groot economisch gebied, wat leidde tot de winsten in handel en door specialisatie die Adam Smith al had benadrukt en uiteindelijk wat ik zou willen noemen de 'Smithian intensive growth' genereerde.⁷ Uit historisch oogpunt blijkt dat de onderdrukking van internationale piraterij en struikrovers (terrorisme) van groot belang was voor het ontstaan van globalisering door de eeuwen. Daarnaast werd in de voor globalisering zo belangrijke internationale orde voorzien door een sterke machtshegemonie.

Sinds de Tweede Wereldoorlog hebben de Verenigde Staten voor een zekere mate van stabiliteit gezorgd in de wereldpolitiek, die heeft geleid tot de huidige periode van globalisering. Dit is grotendeels te danken aan het verdwijnen van de machten uit de Tweede Wereld (het communistische blok) die zich tegen het kapitalisme – het kenmerk van de nieuwe economische orde – keerden, alsmede aan de geleidelijke acceptatie van de Derde Wereld dat haar naoorlogse intern gerichte beleid slecht functioneerde en moest worden gekeerd. Sinds de jaren '80 van de vorige eeuw heeft ook de Derde Wereld de globaliseringstrend omarmd, met twee belangrijke uitzonderingen: Afrika en grote delen van het Midden-Oosten bleven terughoudend.

In de huidige periode van globalisering, met de revolutie in communicatie, deden zich nieuwe dalingen van 'transportkosten' voor. Zo dat ook tot nog toe niet voor handel geschikte goederen, zoals verschillende back-office diensten, nu worden verhandeld. De vele call centers

in India vormen deel van de trend dergelijke diensten uit te besteden. Tegelijkertijd heeft de toegenomen handel in onderdelen geleid tot fragmentering van de productie van verschillende goederen: onderdelen worden in toenemende mate geproduceerd in de lage-lonen-landen en over de hele wereld verscheept voor assemblage en uiteindelijke consumptie. Dit leidt tot een steeds verfijndere mondiale verdeling van arbeid.

Doch deze mondiale verdeling van arbeid is ook steeds afhankelijker van een ingewikkeld web van mondiale communicatie netwerken, die evenals vroeger vatbaar zijn voor schade door piraten en ander boeventuig. Maar vormen deze terroristen een grotere dreiging dan degenen ten tijde van de 'Pax Britannica' in de negentiende eeuw? Een mogelijkheid om deze vraag te beantwoorden is door te kijken naar de opbrengst van de onderdrukking van piraterij (terrorisme) in het verleden en dat te vergelijken met de wijze waarop de huidige terroristen de voor globalisering noodzakelijke internationale orde aantasten.

We hebben geen kwantitatieve schattingen van de opbrengsten van de 'Pax Imperial' bij het onderdrukken van plunderingen (terrorisme) in de vroegmoderne tijd. Wel beschikken we over enige schattingen door de Amerikaanse econoom Douglass North van de opbrengst die de onderdrukking van piraterij heeft opgeleverd sinds de Britse marine in de late achttiende en de negentiende eeuw de scepter zwaaide over de wereldzeeën. North schat dat sinds midden zeventiende eeuw tot eind achttiende eeuw een grote toename bestond in de productiviteit van de scheepvaart als gevolg van de bestrijding van piraterij. Zonder noemenswaardige veranderingen in de technologie halveerden de vrachtkosten in de Atlantische handel, en van 1814 tot 1850, voor de technologische revolutie het gebruik van stoomschepen mogelijk maakte, steeg de productiviteit van de scheepvaart met 3,5% per jaar. De afname van piraterij die gepaard ging met de vestiging van de Britse wereldorde deed ook de verzekeringskosten ongeveer tweederde afnemen tussen 1635 en 1770.

Wie zijn de huidige internationale piraten en rovers, en hebben zij de mogelijkheid de tegenwoordige hegemonie en daarmee het globaliseringsproces aan te tasten? Vier belangrijke bronnen van dergelijke ongewenste personen

kunnen worden onderscheiden. De belangrijkste wordt gevormd door de radicale islam, wiens messianistische doelstellingen niet met een compromis tegemoet getreden kunnen worden. Als iemand het zwaard wenst te gebruiken om het heilige koninkrijk op aarde te vestigen, hebben degenen die zich niet willen laten bekeren slechts één optie – de verspreiders van terreur bedwingen of doden.

De tweede bron wordt gevormd door verschillende nationalistische groepen die in naam van een aparte etniciteit of religie terreur gebruiken om politieke doelstellingen te bereiken – veelal afscheiding van een bestaande staat en oprichting van een eigen staat. Zij vormen een moeilijk probleem voor de huidige grootmachten. Eén van zijn hogepriesters – Woodrow Wilson – kondigde het einde van de *Age of Empires* aan, alsmede de opkomst van natiestaten, en benadrukte het principe van zelfbeschikking als het hoogste morele beginsel.⁹ Wanneer wordt een vrijheidsstrijder een terrorist? Dit is een vraag die voor de leiders van de huidige grootmachten moeilijk te beantwoorden is. Doch de schade die deze terroristen veroorzaken richt zich meer tegen hun eigen mensen en degenen van wie ze zich willen afscheiden. De binnenlandse chaos die ze aanrichten groeit zelden uit tot een internationale wanorde die de globaliseringsprocessen kan aantasten. Maar zij bieden wel een schuilplaats aan terroristen van ander pluimage, zoals de 'failed state' Afghanistan laat zien.

De derde bron is nauwer verwant aan de piraten en boeven uit het verleden. Dit zijn de internationale smokkelaars, verbonden aan handel in verboden middelen en mensen. Zij zijn het resultaat van door staten specifiek gevoerd beleid. De strijd tegen drugs drijft bijvoorbeeld de prijs van verboden middelen op en verhoogt zo de criminele opbrengst. Huidig beleid beperkt door middel van immigratiewetgeving ook de negentiende-eeuwse liberale internationale economische orde met vrij verkeer van personen. Dat is een direct gevolg van het ontstaan van de verzorgingsstaat in ontwikkelde landen, welke via restricties het burgerschap zelf een grote materiële en politieke waarde geeft. Veranderingen in het drugs- of immigratiebeleid zouden de smokkelaars hun bestaansgrond

ontnemen. Desalniettemin vormen smokkelaars geen directe bedreiging voor globalisering. Daar zij leven van handel – hoewel illegaal – hebben zij geen baat bij het blokkeren van de netwerken die ze gebruiken.¹⁰ Hun dreiging is indirect. Zij kunnen binnenlandse chaos promoten die uiteindelijk leidt tot falende staten, en zij kunnen de messianistische en nationalistische terroristen van illegale en daarmee geheime middelen voorzien en zo hun terroristische activiteiten mogelijk maken. Met de winst die de Taliban in Afghanistan uit drugsmokkel wisten te vergaren werd bijvoorbeeld zowel de staat als het terrorisme gefinancierd.

de belangrijkste dreiging voor globalisering wordt gevormd door moslim terroristen

Tenslotte zijn er de IT-terroristen: de computernerds die meestal voor de grap schade veroorzaken, maar in toenemende mate ook diefstal – van geld en identiteiten – plegen voor persoonlijke doeleinden. Er is niets nieuws aan diefstal, behalve aan de stijgende kosten van de gewapende strijd tussen de wet en de dieven. IT-technologie biedt nieuwe mogelijkheden voor bedrog, die op hun beurt extra inzet vergen om de diefstal te compenseren. Dit heeft de kosten van beleid verder verhoogd.

Dus de belangrijkste dreiging voor globalisering wordt gevormd door de messianistische terroristen. Momenteel zijn dit hoofdzakelijk moslims. Hoe ernstig is de schade die zij kunnen veroorzaken? De vernietiging van het World Trade Center was de meest spectaculaire terroristische daad tot nog toe: wat waren de gevolgen voor de Verenigde Staten en de wereld economie? Het is moeilijk de effecten te onderscheiden van de wereldwijde recessie die samenviel met de ineenstorting van de Twin Towers in New York. Doch één ruwe aanwijzing is dat na 9/11 de heersende opvatting voorspelde dat de groei van het Amerikaanse Bruto Binnenlands Product (BBP) met 0,5 procentpunt naar beneden werd bijgesteld voor 2001 en met 1,2 procentpunt voor 2002. Het geïmpliceerde cumulatieve verlies in nationaal inkomen bedroeg eind 2003 5 procentpunt van het jaarlijkse BBP, oftewel 0,5 triljoen dollar. Het totale verlies over de drie jaar werd geschat op \$630 miljard. Echter, zoals Alice Rivlin heeft benadrukt, deze schattingen overdrijven de effecten, daar New York met het doorprikken van de *dot-*

com-bubble en de daarop volgende scherpe daling op Wall Street reeds te maken had met een recessie. Desalniettemin, zelfs als we het verwachte verlies voor het Amerikaanse BBP gebaseerd op de gewijzigde voorspellingen na 9/11 in ogenschouw nemen, dan zou het nog slechts 5% van het Amerikaanse BBP betreffen en een veel kleinere fractie van het mondiale BBP.

De specifieke schade van 9/11 is door Peter Navarro van de Universiteit van Californië, Irvine, geschat tussen de \$10 and 13 miljard schade aan bezittingen (de kosten van de verloren gebouwen, vliegtuigen, openbare werken en infrastructuur, alsmede kantoorinboedels en software); de economische waarde van de verloren levens schat hij op \$40 miljard; de verloren economische output in de directe nasleep van de ramp om en nabij \$47 miljard (van misgelopen inkomsten door de luchtvaart en het vrachtverkeer, gemiste inkomsten in de hotelbranche, verlies aan reclameopbrengsten op radio en TV als gevolg van de reclamevrije dagen direct na de ramp, gemiste consumptie et cetera). In totaal zou het verlies dan \$100 miljard bedragen, minder dan 0,8% van het Amerikaanse BBP. De economische schade van 9/11 voor de Verenigde Staten en de wereldeconomie was dus relatief klein.¹¹

Ook de economie van New York – het zwaarst getroffen door de directe gevolgen van de ineenstorting van de Twin Towers – kreeg niet te maken met een langdurige neergang zoals velen hadden gevreesd. Uit onderzoek door een team van de Russell Sage Foundation bleek dat de prestaties van New York voor en na 11 september vergeleken met prestaties gedurende eerdere recessies, met prestaties van de rest van het land voor en na 11 september en vergeleken met ervaringen in andere grote steden, niet fundamenteel uit balans waren geraakt door 9/11.¹² Belangrijker nog was dat de communicatienetwerken waar de globalisering zo afhankelijk van is niet ineenstorten. Handel werd heel snel hervat. Het was vooral de Amerikaanse psyche die schade was toegebracht.

Wat is te verwachten van toekomstige dreiging door biologische of chemische wapens of een vuile bom? Om verschillende redenen is het gevaar van een vuile bom het

meest relevant. Biologische en chemische wapen zijn voor privaat opererende individuen niet eenvoudig te gebruiken/toe te passen. Het ligt meer voor de hand dat een staat of van staatswege ondersteunde terroristen deze wapens gebruiken. Maar een vuile bom is relatief eenvoudig te maken. Het is moeilijk de schade te schatten, maar het meest waarschijnlijk is schade aan onroerend goed in een groot gebied dat radioactief besmet is. Ik vermoed dat de effecten vergelijkbaar zullen zijn met een enorme aardbeving in Californië. Eenmaal gelokaliseerd zal de schade ook dan meer psychisch zijn dan economisch.

Een grotere nachtmerrie voor de globalisering zou een serie explosies in de belangrijkste havens over de wereld vormen, bijvoorbeeld met behulp van vuile bommen in vrachtcontainers. Het is moeilijk om de schade in te schatten die een dergelijke aanslag zou toebrengen aan scheepvaart en handel, maar een ruwe schatting kan wel worden gemaakt op basis van de kosten van verzekerde verliezen van recente andere rampen. Navarro heeft verschillende schattingen van de verzekerde verliezen gemaakt (gecorrigeerd voor inflatie). Het verlies als gevolg van orkaan Hugo in 1989 bedroeg \$5 miljard, \$844 miljoen voor de rellen in Los Angeles in 1992, \$16,9 miljard voor orkaan Andrew in 1992, \$542 miljoen voor de bomaanslag op het World Trade Center in 1993, \$13 miljard voor de aardbeving in Californië, Northridge in 1994 en \$127 miljoen voor de bomaanslag in Oklahoma City in 1995. Opnieuw waren dit, hoe tragisch ook, relatief gezien geen grote verliezen.

De belangrijkste kostenpost die voortdurend terrorisme veroorzaakt, is de algemene verhoging van onzekerheid bij het zaken doen. Eenzelfde serieuze kostenpost wordt gevormd door de preventieve maatregelen die genomen worden in een samenleving op zoek naar veiligheid. Naast de directe kosten ten behoeve van de binnenlandse veiligheid zijn er bijvoorbeeld de kosten die reizigers maken door het tijdsverlies als gevolg van de intensieve controles op de luchthavens. Navarro schat deze kosten tussen de \$16 en 32 miljard op jaarbasis. Doch hoewel deze kosten de opbrengst van de voortdurende ontwikkeling in en ver-

9/11 bracht vooral schade toe aan de Amerikaanse psyche

spreiding van de communicatietechnologie in het globaliseringsproces reduceren, hinderen ze naar alle waarschijnlijkheid niet het proces als zodanig.

De grootste dreiging voor globalisering wordt gevormd door de moslim terroristen, niet vanwege de directe fysieke schade die ze kunnen aanrichten – die zal naar verwachting redelijk lokaal blijven – maar vanwege hun wens de Amerikaanse wil om een wereldmacht te handhaven te ondermijnen. Dit heeft in theorie kans van

slagen. Om dit te voorkomen is het van belang dat Amerika de leiding behoudt over een informeel rijk, ondanks verschillende protesten hiertegen. Sinds de Verenigde Staten in de jaren '20 van de vorige eeuw het Britse Rijk overvleugelden in economische en militaire macht, kan Amerika gezien worden als de

natuurlijke opvolger van de Britten voor wat betreft de handhaving van de internationale orde. Men kan redeneren dat veel van de bloedige incidenten in de laatste eeuw het gevolg waren van Amerika's verzuim deze verantwoordelijkheid over te nemen van Groot Brittannië dat inmiddels te zwak was voor deze taak. Zich hiervan bewust heeft de naoorlogse politieke elite in feite stillertjes aan een informele opeenhoping van macht gecreëerd.¹⁵ Doch velen, inclusief president George W. Bush, blijven huiverig voor het 'E'-woord (Empire). Het is in strijd met de Amerikaanse zelfbeeld.

Amerika wordt gezien als een hegemonie, doch geen imperiale macht. Een hegemonie probeert alleen de buitenlandse politiek van haar ondergeschikten te controleren. Terwijl een imperialist zowel de buitenlandse als de binnenlandse politiek wil beheersen.¹⁶ Doch in de huidige 'war on terror' is het juist de binnenlandse politiek van landen die moet worden gecontroleerd. Het is immers binnenlands beleid waarmee Wahhabi-strijders worden voorzien van geld en hulp om terroristen op te leiden; dat geldstromen regelt via islamitische liefdadigheidsorganisaties om terroristische activiteiten te financieren; en nucleaire centrales bouwt die gebruikt kunnen worden om kernwapens te produceren zoals in Iran. In tegenstelling tot het onderscheid tussen hegemonie en imperium, zou juist een onderscheid gemaakt moeten worden tussen formele en informele macht. Daarbij is een informele

macht altijd te prefereren boven een formele, omdat het op die manier minder kostbaar is om de wereldorde te handhaven. De Britten wisten dat. Een keuze voor verovering was nooit een optie – ondanks de nationalistische historiografie die het Britse imperialisme afdeed als uitsluitend. Direct imperialisme werd alleen gebruikt om wat tegenwoordig 'failed states' worden genoemd te beheersen. De informele route verdiende steeds de voorkeur.

De Verenigde Staten staan nu voor dezelfde keuze bij de handhaving van de rijksmacht. Doch voor het behoud van legitimiteit in de binnenlandse politiek is het van belang te erkennen dat de Amerikaanse machtsorde imperiale verantwoordelijkheden met zich brengt. Misschien wel de belangrijkste onbe-

doelde dienst die Osama Bin Laden met de aanslag op 9/11 heeft bewezen is dat Amerika's internationale rol en verantwoordelijkheid breder gedeeld wordt. De Bushdoctrine waarin 'preemptive strikes' worden toegestaan, vormt een startpunt, evenals de oorlog in Irak. Bij het handhaven van de wereldvrede, die zo belangrijk is voor globalisering, zullen de Verenigde Staten voortdurend de last moeten dragen met steeds wisselende coalitiepartners. De Wilsoniaanse droom van vredeshandhaving via collectief veiligheidsbeleid afgedwongen door de Amerikanen was altijd een droom, de oorlog in Irak heeft dit evident bewezen. De Verenigde Naties willen Gulliver alleen vastbinden met miljoenen touwen. Vertrouwen op dit ineffektieve en in toenemende mate overbodige instituut zal slechts internationale chaos vergroten.

Het is desalniettemin waar dat de handhaving van een informele Amerikaanse hegemonie kostbaar is in termen van mankracht en materieel. Het vereist bovendien (zoals de Britten reeds wisten en de Amerikanen momenteel ondervinden in Irak) het equivalent van een koloniale dienstverlening met de benodigde politieke en bestuurlijke vaardigheden om een grootmacht te runnen. Maar vandaag de dag is de Amerikaanse rol een noodzakelijke, doch wellicht niet voldoende, voorwaarde voor de globalisering. Het is de hoop van messianistische terroristen dat de Amerikaanse bevolking niet de benodigde wil zal tonen om de last van een grootmacht te dragen. Het is

vertrouwen op de Verenigde Naties zal internationale chaos veroorzaken

hun doel de Amerikaanse wil te ondermijnen met hun terroristische acties die de grootste bedreiging vormen voor globalisering. Maar een overdreven reactie op de terroristische dreiging zal hen indirect in de kaart spelen. Zoals de Britten reeds ondervonden als imperialistische grootmacht, zal het Amerikaanse vaderland continue mikpunt van terrorisme zijn. De IRA heeft tot op heden zijn zoektocht naar hereniging met Ierland niet opgegeven, en heeft dit in het verleden herhaaldelijk onderstreept met bombardementen in Engeland. Doch de Britse bevolking heeft de afgelopen eeuw geleerd met deze dreiging te leven, zonder in een overdreven reactie de burgerrechten te beperken – inclusief de vrijheid zonder restricties te reizen – en zonder toe te geven aan het terrorisme. De burgers van de nieuwe informele Amerikaanse grootmacht zullen moeten leren hetzelfde te doen.

de Britten hebben leren
leven met de voortdurende
dreiging van IRA-aansla-
gen, zonder eraan toe te
geven

Prof. D.K. Lal is James S. Coleman professor emeritus internationale ontwikkelingsstudies aan de University of California in Los Angeles en emeritus professor politieke economie aan het University College London. Ook is hij president van de Mont Pelerin Society, een organisatie bestaande uit liberale economen, filosofen, leiders uit de zakenwereld en historici die in 1947 is opgericht door de vooraanstaande econoom en filosoof Friedrich Hayek.

NOTEN:

- 1 George Dangerfield, *The Strange Death of Liberal England*, Stanford CA, 1935.
- 2 Tussen 1600 en 1868 heerste de Tokugawa-familie over Japan. De Tokugawa was een dynastie van zogenaamde *Shoguns* – Japanse titel voor een militair leider, letterlijk: ‘hij die de barbaren verslaat’ – die hun naam gaven aan het Tokugawa-Shogunaat.
- 3 Jack Hirschleifer, *The Dark Side of the Force. Economic Foundations of Conflict Theory*, Cambridge, 2001.
- 4 De Royal Navy, verantwoordelijk voor het scheppen en handhaven van het Britse Rijk, was zelf ook ontstaan uit van staatswege gefinancierde piraten die de Spaanse kusten aanvielen. A. Herman, *To Rule the Waves*, New York, 2004.

- 5 William H. McNeill, *The Human Condition*, Princeton, 1980.
- 6 Het verschil tussen een stoffelijk en een kosmologisch geloof in een cultuur is uiteengezet in: D. Lal, *Unintended Consequences*, Cambridge, 1998. De eerste is hoofdzakelijk bezig met het verdienen van een leven, terwijl de tweede zich richt op de vraag – in Plato’s woorden – ‘hoe te leven’.
- 7 Dit veronderstelt een inkomensstijging per hoofd van de bevolking gebaseerd op de Smithiaanse winst uit handel. Doch dit was beperkt daar de oude agrarische samenlevingen afhankelijk waren van een vaststaande productiefactor – land. De Industriële Revolutie transformeerde deze agrarische economieën in grondstoffen economieën die niet langer gebonden waren aan land, maar gebruik konden maken van een bijna oneindige hoeveelheid fossiele brandstoffen voor energie. Dit maakte moderne economische groei mogelijk die gepaard ging met een continue toename van het inkomen per hoofd van de bevolking. Deze twee vormen van intensieve groei (met groei van het inkomen per hoofd van de bevolking) moeten onderscheiden worden van extensieve groei (waar de output gelijk oploopt met de bevolkingstoename, terwijl het inkomen per hoofd van de bevolking gelijk blijft), iets wat gebruikelijk was in de menselijke geschiedenis.

- 8 Douglass North, ‘Sources of Productivity Change in Ocean Shipping, 1600-1850’, *Journal of Political Economy*, nummer 5, 1968.
- 9 De dwaasheid van dit uitgangspunt werd door Dean Acheson opgemerkt in een speech voor Amherst College op 9 december 1964. Hij meende dat dit bombastisch klinkende principe van zelfbeschikking ‘has a doubtful moral history. He [Woodrow Wilson] used it against our enemies in the First World War to dismember the Austro-Hungarian and Ottoman Empires, with results which hardly inspire enthusiasm today. After the Second World War the doctrine was invoked against our friends in the dissolution of their colonial connections... On the one occasion when the right of self-determination – then called seces-

sion – was invoked against our own government by the Confederate States of America, it was rejected with a good deal of bloodshed and moral fervor. Perhaps you would agree it was rightly rejected.' Dean Acheson, 'Ethics in International Relations Today', in: D.L. Larson (red.), *The Puritan Ethic in U.S. Foreign Policy*, Princeton, 1966, pp. 134-135.

10 De illegale drugshandel werd in 1997 geschat op zo'n \$400 miljard, dat is vergeleken met een waarde van de legale wereldhandel van \$5 triljoen ongeveer 8% van de waarden van legale wereldhandel. De winsten zijn bij deze handel gigantisch. Een kilo cocaïne kan in Bolivia of Peru worden gekocht voor een bedrag tussen de \$650 en \$1000. Het kan voor \$900 tot \$1200 worden verwerkt tot cocaïne hydrochloride ten behoeve van de export en uiteindelijk worden verkocht voor tussen \$10.000 en \$13.000 in de Amerikaanse groothandel, voordat het de consument bereikt voor een detailhandelsprijs tussen \$17.000 en \$172.000. Heroïne kan in Burma voor \$70 per kilo bij de producent worden ingekocht, verwerking in Thailand doet de prijs oplopen naar \$3000, waarna het wordt geëxporteerd voor \$6000-\$10.000. Amerikaanse groothandelsprijzen zijn tussen \$90.000 en \$200.000, waarna het in de detailhandel bij \$1 miljoen waard is. A. Krueger en C. Aturupane, 'Internation-

ational trade in "Bads"', in: H. Giersch (red.), *Merits and Limits of Markets*, Berlijn, 1998. De directe kosten van de drugsbestrijding in de Verenigde Staten worden geschat op \$20 miljard per jaar. Terwijl de bestrijding geen succes vertoont. Er is een sterke voorkeur voor legalisering. Krueger en Aturupane geven terecht aan dat op basis van de theorie van handel en welvaart, het juiste beleid niet wordt gevormd door het voorkomen van productie, maar door het ontmoedigen van binnenlands gebruik via belastingen en wetgeving.

- 11 P. Navarro and A. Spencer, 'September 11, 2001. Assessing the Costs of Terrorism', *The Milken Institute Review*.
- 12 A. Krueger, 'New York's Economic Resilience', *New York Times*, 16 september 2004.
- 13 Graham Allison, 'Globalization, Terrorism and the U.S. Relationship with Russia' in: R.N. Rosecrane en A.A. Stein (red.), *No More States? Globalization, National Self-determination, and Terrorism*, Lanham, 2006.
- 14 John Mueller, 'Terrorism, Overreaction and Globalization' in: R.N. Rosecrane en A.A. Stein (red.), *No More States? Globalization, National Self-determination, and Terrorism*, Lanham, 2006.
- 15 Deepak Lal, *In Praise for Empires*, New York, 2004.
- 16 M. Doyle, *Empires*, Ithaca, 1986.

RECHT OP EEN ROLLATOR?

FRANS DE GRAAF

In de vorige editie van *Liberaal Reveil* uitte Auke Leen felle kritiek op het recent aangenomen zorgplan van de Amerikaanse president Barack Obama, dat volgens velen een zege voor het sociale zekerheidsstelsel van de Verenigde Staten zou zijn. Hij stelt dat teveel overheidsregulering een verstoring van de markt teweeg brengt en burgerinitiatieven ontmoedigt. Frans de Graaf, oud-medewerker van de Teldersstichting en scribent van het in 2009 verschenen Teldersgeschrift *Zorgen voor zelfbeschikking. Een liberale visie op de positie van de burger in zorg-, woon-, en onderwijsinstellingen*, reageert op het artikel van Leen en analyseert daarbij het zorgstelsel in Nederland.

De pil en de rollator gaan uit het basispakket!¹ Dit maakte demissionair minister Ab Klink van Volksgezondheid, Welzijn en Sport tijdens het zomerreces bekend. Het was een gewaagde stap van het demissionaire kabinet, dat immers wordt geacht alleen 'lopende zaken' af te handelen. En het basispakket, en zeker de anticonceptiepil, is altijd een politiek gevoelig onderwerp. De Socialistische Partij (SP) stond zoals gebruikelijk klaar om de maatregel van Klink te veroordelen. 'De bezuinigingen moeten van tafel en de zorg voor iedereen gegarandeerd', zo sprak het SP-Kamerlid Renske Leijten.² In de uitspraak van Leijten ligt een visie verscholen die velen in meer of mindere mate delen: namelijk dat er een recht is op gezondheidszorg, vergelijkbaar met bijvoorbeeld het recht op de vrijheid van meningsuiting. Verderop zal ik op deze claim ingaan.

De Amerikaanse president Barack Obama is het op dit punt in ieder geval eens met de SP. Hij voerde een wet door onder de veelzeggende naam *Patient Protection and Affordable Care Act*. Het voornaamste

doel van die wet is om voor alle Amerikanen de toegang tot de gezondheidszorg te garanderen. In de vorige editie van *Liberaal Reveil* hield de klassiek-liberale econoom Auke Leen een aanstekelijk pleidooi tegen deze wet.³ Leen concentreerde zich in zijn pleidooi op de nadelen van overheidsarrangementen. Essentieel in zijn betoog was dat niet alles wat goed of wenselijk is, ook door de staat moet worden geregeld. Door regulering wordt namelijk particulier initiatief en medemenselijkheid ontmoedigd. Zo wordt het 'ontdekkingsproces van de markt' verstoord.⁴

De strekking van het verhaal van Auke Leen deel ik. Aan het eind van zijn betoog gaat hij kort in op de Nederlandse gezondheidszorg, zonder dat verder uit te werken. In het onderstaande werk ik zijn slotakkoord uit tot een liberale visie op de gezondheidszorg.

ZELFBESCHIKKING

In de aanloop naar de afgelopen Kamerverkiezingen peilde Maurice de Hond op welke posten kiezers graag zouden bezuinigen. Volgens deze peiling ontzag het electoraat de gezondheidszorg, liever werd er gekort op defensie en ontwikkelingshulp.⁵ Het lijkt mij sterk dat de gemiddelde kiezer zo goed in de gezondheidszorg is ingevoerd dat hij kan beoordelen dat bezuinigingen in de zorg niet acceptabel zijn. Het zegt meer iets over het belang dat mensen hechten aan goede zorg: een goed ziekenhuis in eigen land is – simpel gesteld – kennelijk belangrijker dan een schooltje in Uruzgan. Juist omdat een goede gezondheidszorg zo belangrijk wordt gevonden ligt het voor de hand – voor liberalen althans – dat

regulering verstoort het
'ontdekkingsproces
van de markt'

de ordening van de gezondheidszorg erop is gericht dat mensen hun zorgdiensten zoveel mogelijk naar eigen keuze kunnen vormgeven. Dat past in het liberale con-

cept van zelfbeschikking: baas zijn over je eigen leven.⁶

Er zijn verschillende oorzaken die maken dat zelfbeschikking niet vanzelf (lees: zonder overheidsbemoeienis) tot stand zal komen. Ten eerste omdat in de zorg de cliënt zelden zijn eigen diensten zal aanschaffen; in de meeste gevallen doet een verzeke-
raar of een overheid dat. Ten tweede omdat de kwaliteit van een zorgdienst door een cliënt nauwelijks is in te schatten. En ten derde omdat van zorgdiensten in veel gevallen niet vrijwillig gebruik wordt gemaakt: als je ziek bent zul je er niet snel voor kiezen af te zien van een behandeling. Daarom moet de staat actief optreden om de zelfbeschikking van cliënten zo groot mogelijk te maken. Maar wat is zelfbeschikking in de gezondheidszorg? Ten eerste is dat keuzevrijheid. Wie zelf kan kiezen waar en bij wie hij zijn zorgdiensten afneemt heeft al veel zelf in de hand. Als een cliënt ontevreden is over de hem verleende zorg kan hij de volgende keer naar een andere behandelaar stappen. Maar alleen keuzevrijheid is niet genoeg. Cliënten zullen, als zij ontevreden zijn over zorgdiensten, niet direct willen 'overstappen' naar een andere zorgaanbieder maar het gesprek willen aangaan met de huidige zorgverlener. De staat moet garanderen dat de cliënt dit gesprek ook daadwerkelijk kan aangaan. Dus niet alleen *choice*, maar ook *voice*.⁶

De plicht van de staat de zelfbeschikking te vergroten ligt besloten in artikel 22 van de Grondwet. Dit artikel draagt de staat op om 'maatregelen te treffen ter bevordering van de volksgezondheid'. Zo dadelijk zal ik ingaan op de liberale interpretatie van dit grondwetsartikel. Maar eerst zal ik de vraag behandelen of uit dit artikel een recht op zorg kan worden afgeleid.

EEN RECHT OP ZORG?

Artikel 22 van de Grondwet geeft de staat dus de opdracht zich te bemoeien met de gezondheidszorg. Het artikel staat in de 'lijst' met grondrechten, artikel 1 tot en met 23 van onze Grondwet. Deze grondrechten zijn onder te verdelen in twee categorieën: de klassieke en sociale grondrechten. De klassieke grondrechten, artikel 1 tot en met 17 van de Grondwet, regelen de terreinen waar het individu soeverein is en waar de staat zich niet

een goed ziekenhuis in
eigen land is belangrijker
dan een schooltje
in Uruzgan

in mag mengen. Zo regelt artikel 7 dat eenieder de vrijheid heeft zijn mening te uiten en dat de staat die niet mag inperken. Liberalen zien de klassieke grondrechten ook echt als een *recht*, in die zin dat het bij een rechter opeisbaar moet zijn. Als de staat een klassiek grondrecht schendt kan een individu naar de rechter stappen om de staat te dwingen zich terug te trekken. De klassieke rechten worden ook wel negatieve rechten genoemd, omdat het bepaalt dat de staat sommige handelingen niet mag doen.

De artikelen 18 tot en met 23 van de Grondwet zijn de zogenoemde sociale grondrechten. Deze worden ook wel positieve grondrechten genoemd omdat zij de staat opdragen sommige zaken wél te doen, zoals met artikel 22 en de gezondheidszorg. Liberalen interpreteren de sociale grondrechten echter niet als rechten in de zin dat deze opeisbaar zijn. Zij zien het als een meer vrijblijvend richtsnoer van overheidsbeleid. Een voorbeeld: artikel 19 van de Grondwet regelt dat de staat de werkgelegenheid moet bevorderen. Wie zonder baan zit kan echter niet naar de rechter stappen om een recht op werk op te eisen.

In het bovenstaande is op zeer beknopte wijze het onderscheid uiteengezet tussen klassieke en sociale grondrechten. Over dit onderwerp zijn boekenkasten volgeschreven waarin dit onderscheid wordt genuanceerd. Bijvoorbeeld dat de grens tussen de verschillende typen grondrechten niet zo scherp is als hier wordt voorgesteld en dat verschillende grondrechten kunnen botsen.⁷ Voor deze bijdrage volstaat deze beknopte bespreking van de grondrechten echter. Liberalen vinden niet dat er een 'recht' op zorg is maar wel dat de staat de volksgezondheid moet bevorderen en daarom de gezondheidszorg moet reguleren. De zelfbeschikking van patiënten moet daarbij zoals gesteld centraal staan.

Wordt deze zelfbeschikking aangetast op het moment dat de pil en de rollator uit het basispakket worden gehaald? Welnee, daarvan zou pas sprake zijn op het moment dat de staat het gebruik van deze producten aan banden zou leggen. En daarvan is gelukkig geen sprake. Wat wel gebeurt, is dat de kosten voor het gebruik van deze producten meer dan voorheen worden gedragen

door de mensen die deze producten ook echt afnemen. Dit is een toepassing van het liberale profijtbeginfel.

ZORGEN VOOR ZELFBESCHIKKING

Als er geen recht op zorg bestaat, hoe moet het grondwetsartikel dan worden geïnterpreteerd? De staat moet trachten die randvoorwaarden te creëren waarbinnen de zelfbeschikking voor cliënten zo groot mogelijk is. Een belangrijk instrument voor het uitoefenen van zelfbeschikking is zoals gesteld keuzevrijheid. Dan moet de cliënt echter wel inzicht hebben in de prijs en kwaliteit van de zorgdiensten. Alleen met die informatie kan de cliënt immers een weloverwogen keuze maken. De staat moet daarom stimuleren (of afdwingen) dat informatie over de prijs en kwaliteit van zorg inzichtelijk wordt gemaakt zonder de zorgaanbieders met overbodige administratieve lasten op te zadelen. Maar zelfs als alle benodigde informatie over prijs en kwaliteit bekend is kan een cliënt bij een door hem af te nemen zorgdienst niet weten wat de kwaliteit daarvan is. Daarom moet de staat een minimumkwaliteit van alle zorgdiensten garanderen. Hiertoe is een sterke en onafhankelijke inspectie nodig. Ook de Wet Individuele Beroepen Gezondheidszorg (WIBG), die bepaalt of iemand een medisch beroep mag uitoefenen, draagt hier aan bij.

Het bovenstaande zorgt er vooral voor dat er daadwerkelijke keuzevrijheid wordt gecreëerd. Maar, zoals eerder gesteld, naast *choice* is er ook *voice* nodig. *Voice* betekent dat de cliënt het gesprek kan aangaan met de zorgaanbieder over de te leveren zorgdienst. Zorgaanbieders en cliënten moeten onderling uitmaken hoe deze *voice* het beste kan worden vormgegeven. Als een van de partijen de samenwerking op dit punt niet bevredigend vindt moet deze naar een onafhankelijke geschillencommissie kunnen stappen.

Tot slot heeft de staat een verantwoordelijkheid als het gaat om de beheersing van de totale uitgaven die met de gezondheidszorg gemoeid zijn. Deze verantwoordelijkheid ligt in het feit dat een groot deel van de uitgaven van de gezondheidszorg collectief of publiek van aard is.

AANBEVELINGEN VOOR DE GEZONDHEIDSZORG 2010

Hierboven is in grote lijnen een liberale visie op de gezondheidszorg geschetst. Welke maatregelen zijn er nu nodig om dit ideaal dichterbij te brengen?

- Uitbreiden Persoonsgebonden Budget

Toenmalig VVD-staatssecretaris Erica Terpstra voerde midden jaren negentig van de vorige eeuw het Persoonsgebonden Budget (PGB) in. Met de PGB-regeling kan een cliënt, als zijn zorgbehoefte is vastgesteld, met een beschikbaar gesteld budget zijn eigen zorg inkopen. Het PGB brengt het liberale ideaal van zelfbeschikking in de zorg dichtbij: de cliënt heeft keuzevrijheid en kan met de gekozen aanbieder onderhandelen over de voorwaarde waaronder de betreffende dienst wordt geleverd. Het aantal zorgdiensten waarvoor een PGB kan worden aangevraagd dient daarom te worden uitgebreid. Nu is het PGB vooral van toepassing op zorg waarbij de cliënt voor lange tijd een relatie aangaat met een

van recht op zorg
kan geen sprake zijn

zorgaanbieder zonder dat van opname sprake is, oftewel langdurige ambulante zorg. Het PGB is voor diegenen die er gebruik van maken – ongeveer tien procent van het totaal aantal gebruikers in de betreffende zorgdiensten⁸ – een groot succes: bijna negentig procent is tevreden tot zeer tevreden met zijn of haar PGB.⁹ Al in 2008 adviseerde de Sociaal-Economische Raad (SER) dat een PGB ook van toepassing zou moeten zijn op langdurige zorg die wel gepaard gaat met een verblijf in een zorginstelling.¹⁰ Het pleidooi van de SER kan vanuit liberaal perspectief worden onderschreven. Voorts zou het PGB van toepassing moeten worden verklaard op aandoeningen als reuma en diabetes.

De PGB-interactie tussen cliënt en zorgaanbieder – door *choice* en *voice* – leidt er ook toe dat er nieuwe vormen van gezondheidszorg ontstaan. Zoals de Thomashuizen, waar kleinschalige opvang voor verstandelijke gehandicapten wordt geboden. De Thomashuizen zijn opgericht door de vader van een verstandelijk gehandicapt kind die ontevreden was met het toen bestaande aanbod. De Thomashuizen zijn een mooi voorbeeld van het – door Auke Leen terecht bewierookte – ontdekkingspro-

ces van de markt, maar dan vertaald binnen de randvoorwaarden die gelden voor de Nederlandse gezondheidszorg.

- Meer *voice* voor verzekerden

Er zijn ook diverse vormen van gezondheidszorg waar het PGB niet op van toepassing kan zijn, zoals spoedeisende zorg of verschillende vormen van ziekenhuiszorg. In die gevallen geldt dat de cliënt niet zelf zijn zorgdiensten zal (kunnen) inkopen maar dat een verzekeraar dat voor hem/haar doet. Het is vanuit liberaal oogpunt van groot belang dat de verzekeraar bij het inkopen van zorg de voorkeuren van zijn cliënten centraal stelt.

De verzekeraar moet daarvoor in onderhandeling met zorgaanbieders. Uit een evaluatie van het Centraal Planbureau uit 2007 blijkt echter dat de kwaliteit van zorg 'nauwelijks' een rol speelt bij die onderhandelingen.¹¹ Weinig nadruk op de kwaliteit van zorg bij de inkoop daarvan zal niet aansluiten bij de wensen van de verzekerden.

Om dit te veranderen moet de positie van verzekerden worden versterkt. Op dit moment kunnen verzekerden hun eventuele onvrede slechts kenbaar maken door over te stappen naar een andere verzekeraar. Naast deze mogelijkheid van *choice* moet er ook *voice* worden geboden. Het gegeven dat cliënten zich op talloze wijzen hebben verenigd – op basis van onder meer aandoening en regio – komt hierbij goed van pas. Cliëntenorganisaties moeten de mogelijkheid hebben het gesprek aan te gaan met de verzekeraar over het te voeren inkoopbeleid. Ook individuele verzekerden moeten deze optie hebben. De overheid hoeft ook in dit geval niet voor te schrijven hoe deze interactie tot stand komt, maar als deze voor een van de partijen op onbevredigende wijze wordt uitgevoerd moet er een onafhankelijke geschillencommissie zijn. Overigens zijn er verzekeraars die hun verzekerden deze invloed al bieden. Zij kunnen als goed voorbeeld dienen.¹²

- Beperk zorguitgaven door meer eigen verantwoordelijkheid

In 2009 bedroegen de totale zorguitgaven 83,8 miljard

euro, een stijging van bijna zes procent ten opzicht van 2008. In 2009 werd nagenoeg vijftien procent van ons Bruto Binnenlands Product uitgegeven aan zorg.¹³ Je zou zowat denken dat we toch die 'zieke samenleving' zijn waar Auke Leen het in zijn bijdrage over heeft. Dit percentage moet voor de overheid aanleiding zijn beleid te voeren dat erop is gericht de zorguitgaven doelmatiger te maken. Dat kan door meer eigen betalingen in te voeren.

eigen betalingen dragen
bij aan meer eigen
verantwoordelijkheid en
minder zorgconsumptie

Al eerder werd opgemerkt dat van een recht op zorg geen sprake kan zijn. Daaruit volgt logisch dat het geen doelstelling moet zijn gezondheidszorg 'gratis' te maken. Sterker nog, eigen betalingen in de gezondheidszorg zijn een uitstekend

middel om onnodige zorgconsumptie tegen te gaan. Bovendien dragen eigen betalingen bij aan meer verantwoordelijkheid voor de cliënt. Die zal daardoor niet alleen beter nadenken of hij de betreffende zorgdienst wel nodig heeft maar zal zich ook meer opstellen als kritische consument.

De pil en rollator uit het basispakket halen is dus een goede beslissing. Niet omdat het gebruik van deze producten moet worden ontmoedigd, integendeel. Maar de verantwoordelijkheid voor het gebruik, en dus ook voor de kosten, moeten worden gedragen door de gebruiker. Eenzelfde redenering is te maken met tal van andere zorgdiensten, zoals het bezoek aan de huisarts, die geheel of gedeeltelijk voor rekening van de gebruiker zouden moeten komen. Voor overige zorg moet een beperkt eigen risico gelden.

BESLUIT

In het bovenstaande is een korte en niet volledige schets gegeven van een liberale ordening van de Nederlandse gezondheidszorg. De principes zoals uiteengezet door Auke Leen zijn daarbij omarmd: veel ruimte voor eigen initiatief, weinig overheidsinterventie en veel eigen verantwoordelijkheid voor cliënten. Deze principes zijn echter wel 'ingepast' in de Nederlandse situatie. Particulier initiatief is onmisbaar in de zorg, maar de overheid moet daar wel de handvatten voor bieden, vandaar het pleidooi voor uitbreiding van het PGB. De overheidsinterventie moet worden geminimaliseerd, zeker. De overheid heeft

echter wel de grondwettelijke taak de kwaliteit van zorgdiensten te waarborgen en de zelfbeschikking van cliënten actief te vergroten. Binnen dat stelsel moet de verantwoordelijkheid van cliënten zo groot mogelijk zijn, maar zij moeten wel de instrumenten hebben die verantwoordelijkheid uit te oefenen. Daarom is inzicht in prijs en kwaliteit van zorgdiensten en meer invloed op het beleid van de verzekeraar van groot belang.

Met deze en andere middelen werken liberalen, van Erica Terpstra tot voormalig minister Hans Hoogervorst, al jaren aan het liberaler maken van de gezondheidszorg. Aan een gezondheidszorg waar de cliënt centraal staat en daar ook verantwoordelijkheid voor draagt. Als wij daarin slagen zijn we daadwerkelijk een, zoals Auke Leen het zo mooi verwoordt, 'exceptioneel' land.

Frans de Graaf is voormalig medewerker van de prof. mr. B.M. Teldersstichting. Tevens was hij een de schrijvers van het recente verkiezingsprogramma waarmee de VVD de verkiezingen voor de Tweede Kamer won.

NOTEN:

- 1 'De stok, de rollator en de pil moet patiënt nu zelf betalen; Demissionair minister Klink kondigt bezuinigingspakket aan van 1,4 miljard euro aan op de zorg', *NRC Handelsblad*, 25 juni 2010.
- 2 <http://www.sp.nl/>.
- 3 A.R. Leen, 'Obamacare, we zijn geen zieke samenleving', *Liberaal Reveil*, 51^e jaargang, nummer 2, 2010, pp. 131-135.

- 4 Ibidem, p. 133.
- 5 'Fundamentele keuzes met begroting', *Reformatorisch Dagblad*, 3 april 2010.
- 6 F. de Graaf e.a., *Zorgen voor zelfbeschikking. Een liberale visie op de positie van de burger in zorg-, onderwijs en wooninstellingen*, geschrift 107 van de Prof. mr. B.M. Teldersstichting, Den Haag, 2009.
- 7 D.J. Elzinga e.a., *Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, Deventer, 2006 (1940), p. 446. Hierin wordt gewaarschuwd voor 'hokjesdenken' als het gaat om grondrechten. In een geschrift van de Teldersstichting uit 2006 werden enkele casussen van botsende grondrechten besproken: W.P.S. Bierens, C.L.C. Richert en P.G.C. van Schie (red.), *Grondrechten gewogen. Enkele constitutionele waarden in het actuele politieke debat*, geschrift 100 van de Prof. mr. B.M. Teldersstichting, Den Haag, 2006.
- 8 C. Ramakers e.a., *Evaluatie persoonsgebonden budget nieuwe stijl 2005-2006*, Nijmegen, 2007, pp. 42-43.
- 9 Ibidem, p. 268.
- 10 Sociaal-Economische Raad, *Langdurige zorg verzekerd: over de toekomst van de AWBZ*, Den Haag, 2008, p. 111.
- 11 Centraal Planbureau, *Centraal Economisch Plan 2007*, Den Haag, 2007, p. 149.
- 12 'Cliënt mag mee naar onderhandelingen', *Algemeen Dagblad*, 21 november 2007.
- 13 Centraal Bureau voor de Statistiek, *Groei van de uitgaven aan zorg blijft hoog*, persbericht 20 mei 2010.

– NIEUW VERSCHENEN –

Liberal Reflections on Life Chances and Social Mobility in Europe

Ingemund Hägg (ed.)

Op 1 oktober is in Brussel de bundel *Liberal Reflections on Life Chances and Social Mobility in Europe* verschenen. De Zweedse liberale denk tank Bertil Ohlin Institutet heeft als onderdeel van de Europese samenwerking van liberale denk tanks het initiatief genomen een bundel samen te stellen over sociale mobiliteit in Europa.

Naast een inleidende bijdrage over (het belang van) sociale mobiliteit en een bijdrage over de liberale filosofische grondslagen van ontplooiing en het concept *life chances*, bevat het boek bijdragen over sociale mobiliteit in Groot Brittannië, Zweden, Polen, Italië en Nederland. De auteurs besteden ook aandacht aan de rol van liberale politici in het bevorderen van individuele kansen. Daarmee biedt de bundel een mooi inblikje in de individuele kansen op ontplooiing in verschillende EU-lidstaten.

Begin oktober zal de tekst van deze bundel integraal beschikbaar zijn via www.liberalforum.eu. Mocht u de voorkeur geven aan een exemplaar van het boek zelf, neem dan contact op met de Teldersstichting via 070-3631948 of info@teldersstichting.nl.

Donateurs van de Teldersstichting en abonnees op haar geschriften krijgen in oktober een exemplaar van deze bundel thuisgestuurd.

SPORT ALS NIEUW SPEELTJE VOOR DE POLITIEK OOK LIBERALEN LIJKEN HET SPOOR BIJSTER!

FLEUR DE BEAUFORT

Tussen 9 en 12 augustus 2010 bezocht een inspectiecommissie van de internationale voetbalbond FIFA Nederland en België in het kader van de kandidatuur van beide landen voor de organisatie van het WK voetbal in 2018 of 2022. Naar aanleiding van dit bezoek ontstond ophef over de eisen die de FIFA stelt bij een eventuele gunning van de organisatie aan Nederland en België. Vrijwel iedereen herinnert zich de arrestatie van de Bavaria-meisjes tijdens het WK in Zuid-Afrika als gevolg van de reclamecodes die de FIFA hanteert. Ook de voorwaarde van belastingvrijstelling was voor veel Nederlanders een brug te ver. Desalniettemin dingt Nederland mee in de race om het WK van 2018 of 2022. Liberale politici lijken – met het verkiezingsprogramma in de hand – zeer in hun sas met de huidige preoccupatie met sport. De auteur heeft in het hiernavolgende artikel grote bedenkingen bij de politieke bevordering van sport.

Terwijl potentiële coalitiepartners druk bezig zijn met het informatieproces en de overige partijen afwisselend langs de zijlijn staan, zag de Nederlandse voetbalbond KNVB haar kans schoon het demissionaire kabinet te interesseren voor de gezamenlijke kandidatuur van Nederland en België voor het WK-voetbal in 2018 of 2022. Terwijl de formatiebesprekingen hoofdzakelijk gaan over de broodnodige bezuinigingen – de besprekingen rondom paars plus liepen stuk op dit thema, terwijl VVD en CDA het al

snel eens waren over een bezuinigingspakket van een slordige 16 miljard euro – lijkt juist het thema sport de dans te ontspringen. Terwijl overal op wordt bekniibeld, durft de KNVB ruimte te vragen voor de exorbitante belastingvrijstelling voor de internationale voetbalbond FIFA en lanceert sportkoepel NOC*NSF het idee Nederland structureel de top tien in te financieren met behulp van forse extra staatssteun.

Liberale zullen wat meewarrig naar deze initiatieven kijken. Immers, als kampioen bezuinigen zal de VVD zich toch niet laten verleiden tot dergelijke financiële impulsen ten gunste van iets wat zo overduidelijk niet tot de kerntaken van een liberale overheid behoort. Maar niets blijkt minder waar: Na lezing van het verkiezingsprogramma waarmee de liberalen op 9 juni de grootste wisten te worden, blijkt dat de VVD ‘de sportpartij bij

geld is
geen garantie
op succes

uitstek’ is.¹ De liberalen steunen de wens van de KNVB in 2018 of 2022 samen met België het WK voetbal te organiseren. Bovendien dient de overheid ‘alles in het werk te stellen om in 2028 de Olympische Spelen naar Nederland te halen’.² Daarnaast moet op allerlei mogelijke wijzen geïnvesteerd worden in zowel topsport als breedtesport. Zoals het liberalen betaamt wordt in het verkiezingsprogramma direct de daad bij het woord gevoegd: er wordt 0,2 miljard extra geïnvesteerd in sport als het aan de VVD ligt.

TERUGTREDENDE, KRACHTIGE EN KLEINE
OVERHEID?

Het is uitermate interessant om de paragraaf over sport

in het VVD-verkiezingsprogramma eens naast de paragraaf over cultuur te leggen. Daar waar de overheid een forse taak krijgt toebedeeld in het toegankelijk maken en beschikbaar stellen van sportfaciliteiten, alsmede het stimuleren en aanzetten tot sporten via fiscale voordeeltjes en het koesteren van topsporters als degenen die Nederland op de kaart zetten, waait er ten aanzien van cultuur een heel andere wind. Hoewel de VVD meent dat de goede naam van Nederland in de wereld op het gebied van kunst en cultuur verder en beter moet worden uitgedragen is het hier opeens niet meer de overheid die stimulerend en faciliterend moet optreden. Sterker nog: 'de cultuursector zit in de houdgreep van de overheid. De staat betaalt en bepaalt. Een terugtrekkende, krachtige en kleine overheid kan in de visie van de VVD weer orde op zaken stellen.'³

Kennelijk wordt de terugtrekkende, krachtige en kleine overheid die liberalen zo graag zeggen te willen enigszins selectief ingezet. Een ogenschijnlijk forse stap in de goede richting – minder overheidsbemoediging met de cultuursector – wordt zo in feite slechts een stap in een andere slechte richting – forse overheidsbemoediging met de sportsector. Waarom moet de Nederlandse trots op Sven Kramer wel met staatssteun worden ondersteund, terwijl Bernard Haitink zelf maar moet kijken hoe hij voldoende kwalitatief hoogstaande musici bij elkaar schraapt om met het (nu nog) internationaal befaamde Concertgebouw-orkest een symphonie van Gustav Mahler te kunnen vertolken? Waarom voorziet de overheid als het aan de VVD ligt wel in goede sportplaatsen in de wijken, maar wordt voor minima de culturele kortingspas afgeschaft?

Het streven naar een krachtige en kleine overheid is bij uitstek liberaal te noemen. Het is dan ook heel goed dat de verkiezingsprogrammacommissie serieus werk heeft gemaakt van bezuinigingen in de cultuursector. Een kleiner publiek omroepbestel, afschaffing van de Wet werk en inkomen kunstenaars en meer eigen initiatief bij culturele instellingen om de eigen broek op te houden passen stuk voor stuk bij een krachtige doch kleine liberale overheid. Maar waarom dan met dezelfde vaart fors investeren in sport? Topsporters zetten Nederland niet

meer of minder op de kaart dan kwalitatief hoogstaande musici of kunstenaars. Een medaillewinnaar zou voor liberalen geen 'beter' voorbeeld voor de Nederlandse jeugd moeten zijn dan een pianist die hoog weet te eindigen bij het jaarlijkse Liszt-concours.

MAAKBAARHEIDSGEDACHTE

Als liberalen in tijden van noodgedwongen bezuinigingen serieus werk willen maken van een terugtrekkende overheid dan zouden zij ook topsporters – en sportorganisaties – moeten prikkelen veel meer zichzelf te bedruipen. Terecht heeft de verkiezingsprogrammacommissie van de VVD opgemerkt dat versterking van de cultuursector via extra overheidsprogramma's een maakbaarheidsgedachte veronderstelt die niet past bij onze tijd. Des te opmerkelijker dat bij sport deze maakbaarheidsgedachte voor liberalen opeens geen probleem meer vormt.

Het is zonder meer een feit dat sport – (ernstige) blessures daargelaten – bijdraagt aan een gezonde levensstijl. Echter hetzelfde geldt voor het nuttigen van voldoende groente en fruit. Toch zal geen liberaal in Nederland pleiten voor het uit overheidsmiddelen beschikbaar stellen van de aanbevolen twee ons

het streven naar
een kleine krachtige
overheid is bij
uitstek liberaal

groenten en één stuk fruit per dag per persoon. Deze suggestie zal velen als absurd in de oren klinken, maar gezondheid is op dit moment wel de rechtvaardiging voor enorme investeringen in sport. Het opleggen van een gezonde levensstijl wordt door liberalen steevast afgedaan als paternalisme van staatswege. Liberalen gruwelen terecht van een overheid die (beter) meent te weten wat goed voor mensen is dan de mensen zelf. Zij menen met John Stuart Mill dat 'zodra iemand beschikt over een enigszins dragelijke hoeveelheid gezond verstand en ervaring, [...] de manier waarop hij zelf zijn leven inricht de beste [is], niet omdat dit op zichzelf beschouwd de beste manier zou zijn, maar omdat het zijn eigen manier is'.⁴ Toch wordt ten aanzien van sport een uitzondering gemaakt.

Daar waar het faciliteren van verschillende mogelijkheden op het gebied van sport voor de jeugd nog kan worden geschaard onder het belang van individuele ontplooiing voor kinderen, heeft overheidsbemoediging met

stimulering van sport in den brede weinig meer gemeen met het liberalisme. Bovendien kunnen met eenzelfde beroep op individuele ontplooiing allerlei overheidsprogramma's in de cultuursector worden gerechtvaardigd. Het is immers van belang dat kinderen via onderwijs ook in aanraking kunnen komen met de verschillende cultuuruitingen die onze beschaving rijk is.

Het gevaar van de maakbaarheidsgedachte wordt pijnlijk duidelijk in de onlangs verschenen studie *Nederland in de top 10*, opgesteld in opdracht van sportkoepel NOC*NSF.⁵ Zoals de titel al verradt is het centrale streven van de sportkoepel een bestendige plaats in de internationale top tien op het gebied van topsport. Daarmee zou Nederland zijn kansen op de organisatie van de Olympische Spelen in 2028 vergroten. Een en ander moet mogelijk worden gemaakt met een forse stijging van het budget tot ongeveer 200 miljoen euro op jaarbasis. Bovendien moeten de middelen anders worden besteed. In het verleden waren Nederlandse sporters voor wat betreft de oogst aan medailles vooral succesvol in (onderdelen van) de hippische sport, hockey, judo, roeien, schaatsen, wielrennen, zeilen en zwemmen.⁶ Verreweg het meeste geld zou nu in deze sporten moeten worden geïnvesteerd, terwijl de minder succesvolle sporten het met minder middelen moeten stellen.

Overheidssteun voor topsport zou dus, als het aan het NOC*NSF ligt, niet langer ten gunste van individueel uitzonderlijk presterende topsporters moeten worden aangewend. Nee, van hogerhand zou moeten worden bepaald welke sporten medaille-technisch het meest gunstig zijn, waarna de middelen specifiek in die sporten als het ware topsporters moeten 'creëren'. Het beeld van de Chinese dwanginstututen waar jonge kinderen letterlijk tot turn(st)er worden geslagen dringt zich bij het horen van dit streven op de voorgrond. Niet het individuele talent staat voorop, doch het resultaat. Wie excelleert in handboogschieten zoekt zelf maar naar middelen om een topositie mogelijk te maken, wie verdienstelijk schaatst wordt daarentegen met alle egards naar de wereldtop geholpen en hoeft zich op geen enkele wijze zorgen te maken over de financiën.

NOC*NSF wil topsporters met belastinggeld structureel de top tien in financieren

Individueel talent in een sport waar Nederland veel minder op inzet wordt zo achtergesteld. Tijdens de afgelopen Olympische Winterspelen in Vancouver wist snowboardster Nicolien Sauerbreij voor Nederland de honderdste gouden Olympische plak binnen te halen op de parallel reuzenslalom. Daarmee was zij de eerste Nederlandse die Olympisch kampioen werd in een sneeuwsport. Ironisch genoeg was het bovendien Sauerbreij die Nederland in Vancouver door haar winst de top tien van het medaille klassement in loodste. Heel Nederland – inclusief de bobo's van NOC*NSF – liep weg met de koningin van het snowboard. Met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zal Nederland in de toekomst geen getuige meer zijn van een dergelijk unieke uiting van individueel talent en doorzettingsvermogen (menigeen had Sauerbreij al afgeschreven na haar tegenvallende prestaties op voorgaande Winterspelen).

Het is maar zeer de vraag of de extreme nadruk op de maakbaarheid van Nederland als geslaagd sportland in acht disciplines uiteindelijk succesvol zal zijn. Opnieuw bieden de Winterspelen in Vancouver een mooi inkijkje. Schaatsen wordt door NOC*NSF gerekend tot succesvolle tak van sport als het gaat om medaille-kansen. Ook nu al is schaatsen budgettair een grote sport in Nederland. Toch waren het juist de schaatsers die in Vancouver teleurstelden. Zij lieten verschillende medailles liggen en wisten Nederland uiteindelijk niet de top tien in te rijden.

Oud-bobsleeër Arend Glas – zelf deelnemer aan de Olympische Winterspelen van 2002 en 2006 – sloeg in het *Friesch Dagblad* de spijker op de kop: 'Als je in de top tien van de medaillespiegel belandt, hebben we het op het eerste gezicht prima gedaan. Maar vooral bij het schaatsen lieten we een paar medailles liggen. In Nederland is dat budgettair zo'n grote sport, dat je wel iets meer had mogen verwachten. Ook daarom is het goud voor Nicolien Sauerbreij voor mij de mooiste plak.'⁷ Geld is geen absolute garantie op succes in de sportwereld.

VOORKEURSBEHANDELING EN VERSPILLING VAN BELASTINGGELD

Sportkoepel NOC*NSF heeft vooruitlopend op de uit-

komst van de coalitiebesprekingen informateur Ivo Opstelten per brief alvast op de hoogte gesteld van de ambities voor de toekomst.⁸ Gezien de politiek breed gedeelde bereidheid fors te investeren in de Nederlandse sport en de zeer waarschijnlijke regeringsdeelname van de VVD is niet uit te sluiten dat de sportkoepel de komende kabinetsperiode succes zal hebben.

Alleen al het afgelopen jaar was Nederland bij herhaling getuige van forse uitgaven van belastinggeld ten gunste van grote sportevenementen. Zo deed de Giro d'Italia in mei met drie startetappes Nederland aan en koerste de renners ook voor de start van de Tour de France door de lage landen. Kosten noch moeite werden gespaard bij de aanleg en versiering van het parcours. Op bepaalde plaatsen werden diverse verkeersdrempels voor de gelegenheid verwijderd om ze nadien met belastinggeld weer opnieuw aan te leggen. Langs het parcours verscheen plotsklaps de meest weelderige beplanting – iets waar gemeentes normaal maar wat graag op beknibbelen –, alsmede allerlei 'kunstwerken' gebaseerd op het thema fiets en begroetingsteksten op kunstig gemaakte borden. Bovendien leidde de afsluiting van diverse (toegangs)wegen voor burgers tot hinderlijke opstoppingen. Zo heeft ook de grootse huldiging van het Nederlandse voetbalelftal in Den Haag en Amsterdam na de verloren (!) finale op het WK in Zuid-Afrika een lieve belastingduit gekost. De kosten mocht de gemeente Amsterdam ophoesten, terwijl de KNVB de royale opbrengsten van de verkoop van de TV-rechten in eigen zak stak.

Inmiddels heeft het demissionair kabinet zich positief uitgesproken over de *HollandBelgium Bid* die het WK voetbal in 2018 of 2022 naar Nederland moet halen.⁹ Daar waar de wielersporters en de huldiging van Oranje nog op veel steun van de bevolking konden rekenen, ontstond er als gevolg van de voorgenomen Nederlandse kandidatuur voor het WK ophef.

Aanleiding vormden de eisen die internationale voetbalbond FIFA onder leiding van de Zwitser Sepp Blatter stelt aan het organiserende land. Zo is vrijstelling van inkomstenbelasting en BTW voor alle activiteiten die de FIFA ontplooit in het ontvangende land een harde voorwaarde om de Nederlandse kandidatuur überhaupt een

kans te geven. Ook zeer rigide reclamecodes in grote gebieden rondom de gebruikte voetbalstadia behoren tot de eisen. De overheid heeft in het zogenoemde *Bidbook* reeds beloofd geen belasting te heffen, mocht Nederland de organisatie van het WK toegewezen krijgen. Indien de FIFA op basis van Nederlandse wetgeving toch belasting verschuldigd is, dan zal de Nederlandse overheid dat later restitueren.¹⁰ Dit schoot veel belastingbetalende Nederlanders in het verkeerde keelgat. Politici lieten zich aan de kritiek weinig gelegen en steunden in beginsel de gedeelde kandidatuur van Nederland en België. Wel wilde de Tweede Kamer de verzekering dat er geen wetten aangepast zouden moeten worden vanwege de eisen van de FIFA. Naar aanleiding van de maatschappelijke ophef afgelopen zomer hebben diverse Tweede Kamerfracties demissionair minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Ab Klink, vragen gesteld over met name de benodigde wetswijzigingen om aan de belastingvrijstellingen tegemoet te kunnen komen. Uit de antwoorden van de minister blijkt dat er wel degelijk wijziging van wet- en regelgeving nodig zal zijn opdat aan de FIFA-eisen tegemoet kan worden gekomen. Extra complicerende factor vormen bepaalde internationale verdragen die bijvoorbeeld belastingvrijstelling voor de FIFA bij de kaartverkoop verbieden. In die gevallen zal de Nederlandse staat de belasting restitueren, aldus Klink.¹¹

orde op zaken, ook ten aanzien van sport

Langzaam beginnen verschillende leden van de Tweede Kamer dan toch te sputteren tegen een dergelijke voorkeursbehandeling. De vraag is natuurlijk hoe het demissionaire kabinet denkt te rechtvaardigen dat de gewone man onderworpen wordt aan allerlei belastingen terwijl de miljardenindustrie die voetballerij heet de dans ontspringt. Alsof het nog niet erg genoeg is dat voor vrijwel iedere voetbalwedstrijd hele bataljons aan veiligheidstroepen moeten aanrukken om alles in goede banen te leiden, terwijl er ondertussen mensen zijn die in hun wijk niet meer over straat durven. Met een beroep op zelfredzaamheid moet de cultuursector via kaartverkoop of private sponsors maar proberen voldoende geld te vergaren om het hoofd boven water te houden, terwijl juist de sport waar miljarden in omgaan financiële extraatjes van de staat eisen en

– als het even tegenzit helaas – nog krijgen ook. Dat is de wereld op zijn kop. Bovendien dreigt de voorkeursbehandeling voor de FIFA precedenten te scheppen, want waarom zou bijvoorbeeld het Olympisch Comité niet ook zulke eisen op tafel leggen voor de organisatie van de Spelen? Het wordt tijd dat er regeringen zijn die zich tegen de absurde eisen van de FIFA keren en dan maar afzien van de organisatie van een wereldkampioenschap. Alleen zo wordt de FIFA gedwongen de zelfverklaarde godenstatus af te leggen en weer eens met beide beentjes op vaste grond geland te werken voor het geld.

STOP DE OVERHEIDSBEMOEIENIS MET SPORT

De verschillende activiteiten die de overheid, veelal gesteund door liberalen, op het gebied van sport heeft ontwikkeld vormen een bedreiging van de individuele vrijheid. Enerzijds omdat de overheid zich met algemene middelen op terreinen begeeft waar zij normaliter in de ogen van veel liberalen niets te zoeken heeft. Anderzijds omdat zij op paternalistische wijze een bepaalde levensstijl promoot en individuen voorspiegelt dat zij beter weet wat goed voor hen is.

In de huidige tijd van economische crisis zijn het in Nederland de liberalen die stevig doorpakken op het gebied van de zo noodzakelijke bezuinigingen. De kiezer heeft de VVD beloont voor het duidelijke programma, waarin de partij belooft 'orde op zaken' te zullen stellen. Maak als liberalen het karwei dan ook af en stop de onzinnige investeringen in één specifieke sector, terwijl voor alle andere sectoren zelfredzaamheid wordt gepropageerd. Durf te vertrouwen op de eigen kracht van mensen, sport – in beperkte mate! – bevorderen op jonge leeftijd is meer dan voldoende. Eenmaal volwassen kunnen mensen bij hun vrijetijdsbesteding zelf kiezen voor sport, cultuur, een goed boek, de buis of een combinatie van dit alles. Daar hoeft de overheid niet sturend in op te treden.

Wees bovendien uitermate kritisch ten aanzien van de grote lobbyorganisaties als de KNVB en de sportkoepel NOC*NSF die de overheid – en daarmee de belastingbetaler – toch vooral zien als gigantische en oneindige melkkoe. Toptalent kan best worden gesteund met bijvoorbeeld studiebeurzen, maar dan niet alleen op het gebied van sport en niet op aansturing van een organisatie die heeft bepaald dat Nederlanders gaan excelleren in

een bepaalde sport. Waarom zou een Nobelprijs in de natuurkunde minder waard zijn dan tien gouden plakken op de Olympische Spelen? Of een medaille in de discipline langlaufen minder dan een medaille voor schaatsen? Liberalen hebben zich door de decennia heen steevast geprofileerd als financieel degelijk. VVD-ers speelden herhaaldelijk een belangrijke rol bij het gezond maken en houden van 's lands financiën, alsmede het beperken van de lastendruk. Een aanzienlijke verhoging van de lastendruk met een beroep op allerlei leuke speeltjes voor politici moet te allen tijden worden vermeden. Zeker liberalen zouden daarvoor moeten waken. Ruim baan voor individuele vrijheid en individueel talent. Niet door de uitkomst te willen sturen, maar door kansen te bieden aan individuen die op eigen kracht op een bepaald gebied excelleren.

Drs. F.D. de Beaufort is wetenschappelijk medewerkster bij de Prof.mr. B.M. Teldersstichting en eindredacteur van Liberaal Reveil.

NOTEN:

- 1 *Orde op zaken. VVD-Verkiezingsprogramma 2010-2014*, Den Haag, 2010, p. 21. Te raadplegen via www.vvd.nl.
- 2 *Ibidem*, p. 22.
- 3 *Ibidem*, pp. 22-23.
- 4 John Stuart Mill, *Over vrijheid*, Meppel en Amsterdam, 1978, p. 116.
- 5 NOC*NSF Topsport e.a., *Nederland in de top 10. Naar een winnend topsportklimaat. Wat heeft Nederland nodig om tot de top 10 van de beste topsportlanden ter wereld te behoren?*, Arnhem, 2010.
- 6 Het relatieve succes is niet altijd uitsluitend te danken aan de kwaliteit van Nederlandse topsporters, maar soms ook aan de hoeveelheid medailles die per sport te verdelen zijn. Zo zijn er bij het zwemmen relatief veel medailles te verdelen. Bovendien nemen zwemmers vaak deel aan diverse onderdelen, waarmee ze inzetten op een groter aantal medailles per persoon.
- 7 'Goud Sauerbreij is de mooiste medaille voor Nederland', *Friesch Dagblad*, 1 maart 2010.
- 8 Bij het ter perse gaan van dit nummer van *Liberaal Reveil* was Ivo Opstelten opnieuw benoemd tot informateur van een rechts kabinet van VVD en CDA met gedoogsteun van de PVV.

- 9 Zie voor meer informatie: www.thebid.org.
- 10 'Belastingvrijstelling FIFA in strijd met de regels', *Trouw*, 12 augustus 2010.
- 11 'Antwoorden op schriftelijke vragen inzake de FIFA en het WK bid 2018/2022', *Handelingen Tweede Kamer der Staten Generaal*, vergaderjaar 2009-2010, 32371, nr. 8. Overigens hebben hoogleraren belastingrecht er al eerder op gewezen dat dergelijke restitutie van

belastinggeld door de Europese Unie als 'verkapte staatssteun' wordt gezien. Eurocommissaris voor mededinging Joaquin Almunia zou hier eigenlijk tegen moeten optreden. Indien dat gebeurt trekt de FIFA aan het langste eind, daar Brussel de boete aan Nederland zal opleggen. Uiteindelijk zal dus de Nederlandse belastingbetaler voor deze constructie met de FIFA moeten bloeden. *Trouw*, 12 augustus 2010.

Henk Vonhoff (1931-2010)

De redactie heeft met leedwezen kennis genomen van het overlijden van VVD-erelid Henk Vonhoff. Sinds de oprichting van de VVD was Henk actief betrokken bij de liberale politiek in Nederland. Hij bekleedde diverse politieke functies en publiceerde veelvuldig over de rijke liberale historie. Naast verschillende boeken getuigen ook zijn vele bijdragen aan *Liberaal Reveil* hiervan. Zo reflecteerde hij in 2008 in *Liberaal Reveil* nog op de door Mark Rutte herziene beginselverklaring van de VVD. Henk Vonhoff was bovendien jarenlang als lid van de algemene redactie betrokken bij het tijdschrift van de Teldersstichting. De redactie zal in het decembernummer met een In memoriam uitvoeriger stilstaan bij het heengaan van Henk Vonhoff.

Telders Lecture

Autumn 2010

30 November 2010

The world economic crisis: a classical liberal perspective

Deepak K. Lal

President of the Mont Pelerin Society, professor emeritus of International Development Studies at the University of California at Los Angeles, professor emeritus of political economy at University College London

In the lecture of 30 November 2010, Indian economist Deepak Lal (1940) will expand on his analysis of the recent world economic crisis from a classical liberal perspective. He will address questions on the causes and consequences and the lessons economists and politicians could learn from the recession. Lal has written numerous books and articles, pertaining to topics such as the poverty in developing countries, the economic development in India and the role of culture and politics in economic performance. Throughout his publications, he makes a case for the return of classical liberalism in the globalized world.

Deepak Lal is president of the Mont Pelerin Society, an organization composed of liberal economists, philosophers, business leaders and historians founded in 1947 by the eminent economist and philosopher Friedrich Hayek. The Mont Pelerin Society aims at contributing to the preservation and improvement of the free society by exchange of views.

The Telders Foundation cordially invites you to this lecture, which will be delivered in English. The lecture will take place in the Nicolai church in Utrecht and will start at 20.00h (doors open at 19.30h). After the lecture, there will be time for questions and discussion. The evening will be concluded by an informal reception.

The entrance is free. If you would like to attend this lecture, we kindly request you to register by e-mail to info@teldersstichting.nl.

In case you are unable to attend after having registered, please inform us as soon as possible.

KORTOM

PLANBUREAU VOOR DE LEEFOMGEVING BEVESTIGT: VN-KLIMAATPANEL GROSSIERT IN FOUTEN EN ONNAUWKEURIGE UITSPRAKEN

HANS LABOHM

Bij het zogenoemde Climategate-schandaal zijn meer dan duizend e-mails van prominente klimatologen in de openbaarheid gekomen. Daaruit bleek onder meer dat zij temperatuurdata hadden gemanipuleerd en zich hadden bediend van methoden die strijdig zijn met de wetenschappelijke ethiek. Dit laatste betrof in het bijzonder – succesvolle – pogingen om publicaties van klimaatsceptici in de wetenschappelijke ‘peer-reviewed’ literatuur te verhinderen en de weigering hen toegang te verschaffen tot ruwe data en berekeningsmethoden, die worden gebruikt voor de opstelling van historische temperatuurreeksen. De verschillende onderzoeken die naar deze onregelmatigheden zijn uitgevoerd, hadden met elkaar gemeen dat de klimaatsceptici, die deze praktijken hadden bekritiseerd en die tevens slachtoffer daarvan waren geworden, niet als getuigen zijn gehoord. Bovendien bestond er op zijn minst een schijn van belangenverstrengeling, in die zin dat verschillende leden van de onderzoeksteams zich in het verleden als fervente voorstanders van de menselijke broeikashypothese hadden geprofileerd en/of financiële belangen hadden in de duurzame energiesector, die geneerous wordt gesubsidieerd bij de gratie van de continuering van de klimaat hype.

Kort na deze pijnlijke episode was het wéér raak toen bleek dat het klimaatpanel van de Verenigde Naties (het Intergovernmental Panel on Climate Change, afgekort IPCC) zich schuldig had gemaakt aan grove overdrijvingen, zo niet doelbewuste misleidingen, wat betreft de

ellende die ons zou overkomen als de opwarming van de aarde – die in realiteit ongeveer tien jaar geleden al is gestopt – zich zou manifesteren conform de virtuele werkelijkheid van de klimaatmodellen. Zo zouden de gletsjers in de Himalaya binnenkort zijn gesmolten, het tropisch regenwoud in recordtempo verdwijnen en de voedselproductie in Afrika worden aangetast door de alarmerende opwarming van de aarde (die maar niet wil komen). Dit leidde tot politieke commotie in ons land, naar aanleiding waarvan de vorige minister van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu, Jacqueline Cramer (PvdA), het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) verzocht om na te gaan of er nog meer fouten waren gemaakt.

Het Planbureau overhandigde zijn rapport begin juli aan staatssecretaris Tineke Huizinga van Verkeer en Waterstaat, die sinds de val van het vierde kabinet-Balkenende de taak van Jacqueline Cramer als minister van VROM heeft overgenomen. Uit het PBL-rapport bleek dat, ondanks herhaalde beweringen van het tegendeel, het IPCC in een aantal gevallen gebruik had gemaakt van bronnen die niet ‘peer-reviewed’ waren en deze en andere bronnen soms verkeerd heeft geciteerd. In alle gevallen ging het om het opleuken van de boodschap in alarmistische richting.

Het rapport van het Planbureau is in het algemeen goed ontvangen, zowel bij de klimaatalarmisten als bij de klimaatsceptici. Maar tijdens de presentatie van het rap-

port ging er toch ook weer wat fout. Bij het in ontvangst nemen van het eerste exemplaar herhaalde Tineke Huijzinga in haar reactie toch weer de bekende mantra dat het resultaat van het onderzoek had aangetoond dat de belangrijkste conclusies van het IPCC-rapport recht overeind blijven staan.

Oh ja? Maar haar voorgangster, Jacqueline Cramer, had het Planbureau voor de Leefomgeving slechts verzocht om een evaluatie van de regionale hoofdstukken van de bijdrage van Werkgroep II (WG II) aan het laatste rapport van het VN-klimaatpanel. Deze hadden betrekking op de *gevolgen* van klimaatverandering, door wat voor oorzaken dan ook: natuurlijke of menselijke. De hoofdconclusies van het IPCC waren echter geformuleerd door Werkgroep I, die zich met de wetenschappelijke onderbouwing heeft beziggehouden. Voor WG II waren deze hoofdconclusies een gegeven, waaraan niet mocht worden getornd.

De belangrijkste conclusie van het IPCC (WG I) was dat het thans voor meer dan 90% zeker is, dat meer dan de helft van de opwarming die sinds 1950 heeft plaatsgevonden van menselijke oorsprong is. Maar die conclusie is op 'expert judgement' (ofwel wetenschappelijk drijfzand) gebaseerd. Er bestaat eenvoudigweg geen objectieve wetenschappelijke methode, die zulk soort uitspraken rechtvaardigt. Ook de veelgehoorde bewering dat alle

2.500 wetenschappers, die op een of andere manier aan het laatste IPCC-rapport hebben meegewerkt, het daarmee eens zouden zijn, blijkt niet te kloppen met de feiten.

Mike Hulme, zelf aanhanger van de menselijke broeikas-hypothese, heeft onderzocht hoe het zit en schreef daarover het volgende: 'Without a careful explanation about what [consensus] means, this drive for consensus can leave the IPCC vulnerable to outside criticism. Claims such as "2,500 of the world's leading scientists have reached a consensus that human activities are having a significant influence on the climate" are disingenuous. That particular consensus judgement, as are many others in the IPCC reports, is reached by only a few dozen experts in the specific field of detection and attribution studies; other IPCC authors are experts in other fields.'

Kortom, het PBL-rapport bevat veel waardevolle informatie, maar doordat deze in de presentatie opnieuw werd gekoppeld aan de mantra dat de uitkomsten van het onderzoek de hoofdconclusies van het IPCC onaangetast laten, werd het publiek tóch weer op het verkeerde been gezet. En dat was natuurlijk ook precies de bedoeling. Missie volbracht!

Drs. H.H.J. Labohm is econoom, onafhankelijk publicist en redactielid van Liberaal Reveil.

EEN TOVENAARSLEERLING

REACTIE OP DE PASSAGE NAAR EUROPA

FLORUS WIJSENBEEK

In het juninummer van *Liberaal Reveil* besprak Charlotte Maas lovend het proefschrift van Luuk van Middelaar, *De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin*. Opnieuw heeft het bekroonde boek van de politiek filosoof die onlangs als speechschrijver tot het kabinet van Herman van Rompuy (de voorzitter van de Europese Raad) toetrad een auteur in de pen doen klimmen: Florus Wijsenbeek, van begin af aan intensief betrokken bij het Europese eenwordingsproces. Hoewel Wijsenbeek de afstand waarmee Van Middelaar als representant van een jongere generatie het geschied kan aanschouwen roemt, plaats hij ook kanttekeningen bij keuzes van de jonge auteur. Daar waar Van Middelaar in zijn boek vooral inzet op een terugkeer van beslissingsmacht bij de lidstaten, pleit Wijsenbeek juist voor een echte Europese regering met beslissingsmacht en uitvoerende macht.

Luuk van Middelaar heeft met *De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin*¹ een magistraal boek geschreven. Zelfs voor iemand, die de gehele zestigjarige geschiedenis van de Europese eenwording bewust heeft meegemaakt² en daar bovendien meer dan dertig jaar actief aan heeft meegewerkt is het boeiend om te lezen. Dat is niet alleen het geval omdat er voor diegene weer zoveel boven komt wat hij zeer bewust heeft meegemaakt, maar vooral ook omdat al het gebeurde nu door een nieuwe generatie met een nieuwe invalshoek en de nodige afstand wordt gezien.

Die afstand wordt overigens verkleind in een zeer uitgebreide verantwoording, waarin een zeer omvangrijke en soms verrassende literatuurlijst, een lijst van

gevoerde gesprekken – waaronder met Mom Wellenstein, Jos Kapteyn, Phillipe de Schoutheete en André Szász – een tijd-tabel en een notenapparaat van meer dan twintig bladzijden. In het boek worden moeiteloos en adequaat Franse, Engelse en Duitse citaten gebruikt. Hoeveel generatiegenoten van Luuk van Middelaar (1975) kunnen dat nog?

De afstand die van Middelaar neemt van de oprichtersgeneratie – waar het niet alleen ging om ‘nooit meer oorlog’ of ‘de grenzen weg’ – wordt haarscherp en terecht als hij aangeeft dat van het begin af de controverserige ‘intergouvernementeel’ tegen ‘communautair’ heeft gespeeld. In feite is dat nog steeds zo. En juist daar maakt Van Middelaar, in veel opzichten tussen de regels door, in mijn ogen de foute keuze. Komt dit omdat hij door Frits Bolkestein als talent is ‘ontdekt’ en ook als eerste aan hem dank betuigt? Deze conservatieve criticaster van de Europese eenwording ziet nog steeds niets in een federalistisch communautair Europa.³ In zijn kielzog wringt Van Middelaar zich in allerlei bochten om – toegegeven weliswaar vrij overtuigend – de conclusie te trekken dat Europa uiteindelijk toch niet verder kan gaan dan de afzonderlijke lidstaten toestaan. Volgens hem zijn het de lidstaten die, vaak uit nationale of zelfzuchtige overwegingen, bepalen wat er ‘communautair’, door Van Middelaar consequent de ‘binnensfeer’ genoemd, al dan niet mag gebeuren.

‘Met de kennis van nu’ dat wil zeggen na de euro-crisis van Griekenland en in mindere mate van Spanje, Portugal en Ierland van de afgelopen maanden had de auteur deze conclusie nooit zo kunnen poneren. Juist dit punt wordt door Charlotte Maas opgeworpen als afsluitende vraag in de slotzin van haar bespreking van het boek van Van Middelaar in de vorige editie van *Liberaal Reveil*.⁴ Waar zij ten aanzien van de mogelijkheid voor individuele

burgers om invloed uit te oefenen op de Europese politiek ingaat op het door de auteur gemaakte onderscheid tussen de ‘Duitse’, natievormende; de ‘Romeinse’, rechten voor de Europese burger biedende en de ‘Griekse’, burgers zijn zowel spelers als toehoorders, eindigt zij haar bespreking met de opmerking dat het ‘jammer [is] dat de auteur hierop [de mogelijkheid invloed op de Europese politiek uit te oefenen, FAW] wat weinig nadruk legt. Zeker nu de crisis met de Europese munt het toch al vertegenwoordigde beeld van de Europese Unie als voortrazende trein lijkt te versterken.’

Beter dan wij het als ouderwetse federalisten ooit hadden kunnen bewijzen, is in de afgelopen twee jaar zonneklaar gebleken dat het behoud van nationale soevereiniteit – laat staan marge de manoeuvre – vrijwel tot nul gereduceerd is. Als de lidstaten al iets over de gemeenschappelijke economische en fiscale politiek, die de nationale tekortkomingen moet dekken, te zeggen hebben dat is dat nog steeds in gezamenlijkheid als Europese instelling de Raad van Ministers. Dan ligt de uitwerking daarvan en het toezicht daarop noodzakelijk bij de Commissie en die is op haar beurt weer steeds meer en vollediger, met uitzondering van de kartelautoriteit die zij uitoefent, verantwoordig verschuldigd aan het Europees Parlement.

De beslissende stap naar die ontwikkeling werd in Maastricht met de invoering van de euro gezet. Zo veel wordt ook erkend door de huidige ‘baas’ van Van Middelaar, de stoicijnse Haiku schrijvende Herman van Rompuy. Jurist Jaap Hoeksma schrijft in zijn recensie van het boek van Luuk van Middelaar in de *Internationale Spectator*⁵ terecht dat de Europese Raad en de Commissie eigenlijk dezelfde voorzitter zouden moeten hebben. Iets wat sommigen reeds bij de onderhandelingen over het Verdrag van Lissabon hebben gesuggereerd.

De politieke constellatie van elk van de lidstaten is dermate oppositioneel en controversieel dat de noodzakelijke maatregelen slechts onder ‘dwang van Brussel’ genomen kunnen worden. Dat is voor veel leden van de Europese Raad trouwens ook een zegen. Ze weten dat maatregelen nodig zijn, maar krijgen die er thuis niet door. Wie ooit een raadsvergadering van binnenuit heeft

de huidige crisis met de euro lijkt het beeld van Europa als voortrazende trein te versterken

gevolgd weet dat elk van de deelnemers voor de nationale pers altijd volhoudt dat hij of zij heeft gevochten als een leeuw, maar dat er een absolute overmacht was van alle anderen die een gezamenlijke maatregel wel wilden nemen, terwijl ze juist binnen de vergaderzaal tot de voorstanders behoorden. Daarom zal de controle op de communautaire standpunten van nationale bewindslieden nooit dekkend kunnen zijn. Van Middelaar noemt deze mengvorm tussen communautaire besluitvor-

ming van nationale bewindslieden consequent de ‘tussensfeer’. Juist daarop zal door een sterkere participatie van de burger door middel van de direct gekozen volksvertegenwoordiging in het Europees parlement het antwoord gevonden moeten worden. Nationaal toezicht is een gepasseerd station. Hoewel Van Middelaar met lof spreekt over de Deense Folketing, ook die kan alleen niets. Tekenend hiervoor is wat de voormalige Deense minister van Buitenlandse Zaken Uffe Elleman Jensen mij eens over deze kwestie vertelde. De minister had van de Folketing een dwingend mandaat meegekregen en de opdracht de commissieleden die belast waren met Europa in het Deense Parlement gedurende de onderhandelingen op de hoogte te houden. Hij belde ze allemaal persoonlijk thuis om het uur. Toen het klokje van middernacht had geslagen begonnen ze elk voor zich daar bitter over te klagen en vroegen Jensen de onderhandelingen maar in zijn eentje en in goed vertrouwen voort te zetten. De volgende ochtend zouden ze wel horen hoe het afgelopen was. Bij mijn weten is er nooit in enige lidstaat een regering gevallen of een minister naar huis gestuurd vanwege zijn optreden in de Europese politieke context.

Wel zijn in Denemarken, Frankrijk, Ierland en Nederland referenda over de Europese Grondwet negatief beantwoord. In Nederland was zulks direct te wijten aan de volstrekt foute opvatting van een andere politieke patroon van Luuk van Middelaar, Jozias van Aartsen, die destijds als fractievoorzitter van de VVD in de Tweede Kamer, de meerderheid tot stand bracht om een referendum te houden over het voorstel tot een Constitutioneel Verdrag. Nooit had aan de Nederlandse kiezers een vraag voorgelegd mogen worden die niet met een eenvoudig ‘ja’ of ‘nee’ te beantwoorden is. In deze waren mijn eigen

overwegingen zeker niet maatgevend maar wel tekenend: Ik zou 'nee' hebben willen stemmen, omdat ik het voorgelegde verdrag niet ver genoeg vond gaan, in het bijzonder, omdat aan het Europees Parlement geen stem werd toegekend bij het al dan niet goedkeuren van verdragswijzigingen. Uiteindelijk stemde ik echter 'ja' al was het maar om niet bij de negatieve 'nee'-stemmers van onder andere de Socialistische Partij en de Staatkundig Gereformeerde Partij gerekend te worden. Rechtgeaarde aanhangers van de parlementaire vertegenwoordigende democratie wijzen referenda af, omdat de gekozene geacht wordt naar eer en geweten die politiek te steunen, die het beste voor zijn kiezers is. Als die dat anders zien, hebben zij het recht en de mogelijkheid hun afgevaardigde niet opnieuw te verkiezen. De door Van Middelaar – die onlangs voor zijn boek de filosofie wisselprijs kreeg – bewonderde Britse conservatieve politicus en filosoof Edmund Burke, drukte het, toen hij namens het district Bristol zitting had in het Britse Lagerhuis, als volgt uit: 'I am the member for, not of, Bristol'.

Van Middelaar is in zijn hoofdstuk over de 'zoektocht naar publiek' nogal neerbuigend en pessimistisch over het Europees Parlement. Zelfs als ook hij moet erkennen dat deze instelling door de loop der jaren veel aan invloed heeft gewonnen en in wezen een meer communautair karakter heeft dan de Raad, als gevolg van het feit dat het Parlement eerder op politieke basis dan op nationaliteit stoelt. Ik vind, vanuit mijn achtergrond ook wel vanzelfsprekend, dat hij dat te negatief ziet. Hoe meer het dagelijks leven van de Europese burger door de Europese Unie zal worden bepaald – zie de ontwikkelingen in Griekenland – hoe meer de burger die wel eens misleid wordt, maar zeker niet stom is, gaat beseffen dat de verkiezing voor dat parlement, minstens even belangrijk (zo niet nog belangrijker) is als de stembusgang voor het nationale parlement, dat gedoemd is tot een soort provinciale staten – niet bepaald een stemmentrekker – te verworden.

Van Middelaar is te neerbuigend en pessimistisch over het Europees Parlement

Mijn stelling tegenover Van Middelaar, die een terugkeer naar de beslissingsmacht van de lidstaten wil, is dat: 'Voortschrijdende economische en monetaire lotsverbondenheid in Europa vereist dat de Commissie, onder scherpe controle van het Europees Parlement, een echte tot ingrijpen in de lidstaten bevoegde Europese regering moet worden.'

Drs. F. Wijsenbeek (1944) studeerde rechten en politieke wetenschap te Leiden, UNC, Chapel Hill en Harvard University. Hij was achtereenvolgens persoonlijk medewerker van staatssecretaris Europese Zaken H.J. de Koster, medewerker/secretaris van het Comité Vedel (1970-1971) dat de Europese Commissie adviseerde over de Europese institutionele structuur, woordvoerder van de liberale fractie in het Europees Parlement, kabinetschef van de voorzitter van het Europees Parlement dr. C. Berkhouwer (1973-1975), oprichtings-Secretaris-Generaal van de ELDR en Lid van het Europees Parlement voor de VVD (1984-1999). Hij is sindsdien senior adviseur bij EPPA-NL (European Public Policy Advisors, politiek & lobby consultants) en FIPRA-International (Finsbury Public and Regulatory Advisors).

NOTEN:

- 1 Luuk van Middelaar, *De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin*, Groningen, 2009.
- 2 Schrijver dezes werd in de vijftiger jaren op de middelbare school lid van de Jongeren Europese Beweging. Hij koos als onderwerp voor zijn mondeling eindexamen geschiedenis op het gymnasium het ontstaan van de Europese Gemeenschap, hetgeen de Rijksgedeputeerde het hoofd deed schudden over die nieuwlichterij van de jeugd van toen.
- 3 Zie als recent bewijs hiervan het interview met Frits Bolkestein 'Wilders in de regering lijkt mij een beetje moeilijk' in: *Elsevier*, 10 juli 2010, pp. 10-12.
- 4 Charlotte Maas, 'Europa als toonbeeld van politiek?' in: *Liberaal Reveil*, 51^e jaargang, nummer 2, juni 2010, pp. 145-148.
- 5 Jaap Hoeksma, 'Het verhaal rond het kampvuur: een essay over de aard van de Europese Unie', *Internationale Spectator*, 64^e jaargang, nummer 6, 6 juni 2010.

Geschrift 110 van de prof.mr. B.M. Teldersstichting

Gen-ethische grensverkenningen.

Een liberale visie op ethische kwesties in de medische biotechnologie

Op 4 oktober verschijnt een nieuwe publicatie in de reeks rapporten van de Teldersstichting over ethische kwesties in de medische biotechnologie. Een werkgroep onder leiding van Gerald de Haan (hoogleraar Celbiologie aan de Rijksuniversiteit Groningen) heeft zich gebogen over de ethische vraagstukken die zich voordoen bij preventieve geneeskunde, pre-implantatie genetische diagnostiek (pgd), genterapie en *personalized medicine*.

- Voor welke kenmerken zou embryoselectie moeten worden toegestaan? Is er bijvoorbeeld een principieel bezwaar tegen selectie op geslacht?
- Is het verantwoord met genterapie niet-ziek makende eigenschappen te wijzigen? Geldt dat ook als deze wijzigingen worden doorgegeven aan al het nageslacht, zoals bij kiembaangenterapie?
- Bestaat er een risico op tweedeling in de maatschappij of ontoelaatbare sociale druk als gevolg van toenemende medische mogelijkheden?
- Behouden mensen het recht geen kennis te nemen van eventuele erfelijke aandoeningen?
- Krijgen we in de toekomst ‘supermensen’?

Deze en andere vragen worden in *Gen-ethische grensverkenningen* vanuit een liberale visie onder de loep genomen. Bij het formuleren van mogelijke antwoorden zijn de uitgangspunten van individuele vrijheid, verantwoordelijkheid en sociale rechtvaardigheid gehanteerd.

U kunt de publicatie bestellen door € 15,- over te maken op bankrekening 51.46.17.462 van de Teldersstichting in Den Haag, onder vermelding van ‘Geschrift 110’. Gelieve daarnaast uw bestelling aan ons door te geven per post, email, telefoon of fax onder vermelding van uw naam en adres, zodat wij u het boekje kunnen toesturen.

Toezending geschiedt na ontvangst van betaling.

PREVENTIEF OVERHEIDSBELEID

SABINA DE LANGE

Naar aanleiding van:

Johan Mackenbach, *Ziekte in Nederland. Gezondheid tussen politiek en biologie*, Amsterdam, 2010

Nederland heeft al jaren te maken met de verschijnselen vergrijzing en ontgroening. Vergrijzing betekent niet alleen dat het aandeel van ouderen in de bevolkingsopbouw toeneemt, maar ook dat zij een steeds hogere leeftijd bereiken. Johan Mackenbach, hoogleraar maatschappelijke gezondheidszorg aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, stelt in zijn boek *Ziekte in Nederland. Gezondheid tussen politiek en biologie* de vraag of het feit dat de gemiddelde Nederlander steeds ouder wordt eveneens betekent dat hij gezonder is geworden in vergelijking met enkele jaren geleden. In deze analyse neemt Mackenbach ook de rol van de Nederlandse overheid ten aanzien van de volksgezondheid mee.

VOORUITGANG IN NEDERLAND

Mackenbach zet in *Ziekte in Nederland* de ontwikkeling van de Nederlandse volksgezondheid uiteen. Enerzijds benadrukt hij de vooruitgang van de gezondheid: de levensverwachting is sinds 1850 verdubbeld van veertig naar tachtig jaar en de gemiddelde Nederlander van nu is een stuk langer dan enkele decennia geleden. Anderzijds wijst hij erop dat de uitgaven voor de gezondheidszorg met een factor tien zijn toegenomen sinds 1850.¹ De stijging van deze kosten heeft onder andere te maken met het feit dat zorg veelal door menselijke arbeid geleverd moet worden. De kosten die dit met zich meebrengt zijn veel harder gestegen dan de arbeidsproductiviteit. Dit wordt ook wel de ziekte van Baumol genoemd.²

Mackenbach benadrukt dat de meting van arbeidsproductiviteit in de zorg problematisch is. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer de duur van een ziekenhuisopname als uitgangspunt wordt genomen. Door medische en technologische vooruitgang worden patiënten gemid-

deld korter opgenomen dan enkele jaren geleden. Hieruit kan echter niet automatisch geconcludeerd worden dat de arbeidsproductiviteit in de zorg verhoogd is, aangezien ontslag uit het ziekenhuis niet per definitie betekent dat daarmee de zorg voor de patiënt is beëindigd. Eerder was er namelijk vooral sprake van intramurale zorg – zorg binnen de muren van zorginstellingen zoals ziekenhuizen – terwijl tegenwoordig de voorkeur uitgaat naar extramurale zorg waarbij de patiënt zoveel mogelijk thuis kan revalideren en verzorgd wordt.

Om de kosten van de Nederlandse gezondheidszorg onder controle te houden is het van belang de arbeidsproductiviteit te verhogen. Naar mijn mening is het echter de vraag in hoeverre een verhoging van de productiviteit mogelijk is zonder de kwaliteit van de zorg aan te tasten. Dit leidt tot een ethisch dilemma aangezien het de menswaardigheid aan zou kunnen tasten. In *Ziekte in Nederland* wordt dit niet behandeld.

GEZOND ZIJN TOEN EN NU

Door de ontwikkelingen en toegenomen mogelijkheden binnen de medische wereld worden er volgens Mackenbach steeds meer eisen aan de geleverde zorg gesteld. Een goede gezondheid wordt daarbij gezien als een groot goed dat een positieve uitwerking heeft op andere aspecten van het leven zoals persoonlijke relaties en carrièrekansen. Nederlanders hebben geleidelijk de standaard van wat een goede gezondheid is verhoogd, wat resulteert in een stijgende vraag naar zorg.

Mackenbach zet uiteen dat door (medische) ontwikkelingen zoals de komst van nieuwe medicijnen mensen tegenwoordig genezen kunnen worden van ziekten waar zij vroeger zonder meer aan zouden overlijden. Dit is een van de redenen dat mensen steeds ouder worden, maar dit betekent niet dat mensen vandaag de dag ook gezonder zijn. Er zijn immers allerlei nieuwe ziektes, zoals kanker en aids, waar mensen aan (over)lijden. Daarnaast wijst de auteur er in zijn boek op dat Nederlanders in vergelij-

king met inwoners van andere landen helemaal niet zo gezond zijn. Dit blijkt uit verschillende bronnen en diverse parameters die door hem worden aangehaald. Als men bijvoorbeeld kijkt naar de levensverwachting – die in Nederland momenteel tachtig jaar is – dan neemt ons land volgens de *World Health Organization* (WHO) de elfde positie in op de wereldranglijst van gezondste landen.³ De wereldgezondheidsorganisatie stelt dat een kortere levensverwachting voor bijna 50% wordt bepaald door een ongezonde levensstijl. Hierbij moet vooral gedacht worden aan roken, een zittende levenswijze en te hoge calorie-inname. Bovendien speelt de (on)veiligheid bij verkeersdeelname een belangrijke rol in de levensverwachting. Mackenbach wijst in zijn analyse eveneens op de invloed van levensstijl op de gezondheid van mensen. Hij benadrukt daarbij met name dat een gezonde levensstijl ziekten en dergelijke kan voorkomen. Hierbij kan men denken aan standaard maatregelen als niet roken, matig alcohol gebruik en voldoende lichaamsbeweging.

EIGEN SCHULD

De conclusie van de WHO dat een kortere levensverwachting in belangrijke mate te wijten is aan een ongezonde levensstijl lijkt te impliceren dat mensen hun gezondheid zelf in de hand hebben. Volgens Mackenbach ligt dit echter genuanceerder omdat mensen veel van de huidige slechte invloeden op de gezondheid maar gedeeltelijk zelf in de hand hebben. De zittende levensstijl waar veel mensen tegenwoordig mee te maken hebben is veelal het gevolg van het beroep dat iemand uitoefent. Hoewel de keuze voor het beroep door mensen vaak bewust wordt gemaakt, geldt dit naar alle waarschijnlijkheid niet voor de eventuele nadelige effecten van het beroep. Deze gevolgen zijn bovendien niet altijd op korte termijn zichtbaar en ook de oorzakelijke verbanden zijn soms moeilijk te achterhalen, waardoor keuzes in levensstijl soms pas na een hele tijd nadelig blijken te zijn. Hier ligt volgens de schrijver een taak voor de overheid.

Hij maakt daarbij onderscheid tussen het socialistische en het liberale gedachtengoed. Aanhangers van het socialisme stellen dat de omgeving van invloed is op het gedrag van mensen waardoor het niet effectief zou zijn om individuen aan te spreken op hun eigen verantwoordelijkheid. Liberalen zijn daarentegen van mening dat een al dan niet slechte levensstijl een vrije keuze is geweest

van het individu en hij dus wel degelijk aangesproken kan worden op zijn eigen verantwoordelijkheid. In de ogen van Mackenbach is de werkelijkheid niet zo zwart-wit. Hij beargumenteert dat het leven van mensen slechts tot op zekere hoogte kan worden geregisseerd. Daarbij haalt hij de theorie van nutsmaximalisatie van de Britse filosoof Jeremy Bentham aan. Bentham meent dat bij iedere handeling het grootste geluk voor het grootste aantal mensen dient te worden nagestreefd. Mackenbach wijst in zijn boek op het conflict dat kan ontstaan tussen het collectieve en het individuele niveau van geluk. Dit illustreert hij met behulp van het voorbeeld van roken als ongezonde levensstijl. Iemand die de keuze maakt om te gaan roken wordt daar wellicht gelukkig van maar schaadt daarbij niet alleen zichzelf maar ook zijn directe omgeving. Mackenbach werpt vervolgens de vraag op of men naar de geluksidee van Bentham een individu mag verbieden te roken vanwege de negatieve gevolgen voor het collectief. Een verbod op roken – en dus de inperking van de individuele keuzevrijheid – kan namelijk worden opgevat als een aantasting van de autonomie van het individu.

Volgens de hoogleraar moet er daarom naar een tussenoplossing worden gezocht. Een individu kan en mag worden aangesproken op zijn verantwoordelijkheid inzake de gevolgen van ongezond gedrag. Dit wordt volgens Mackenbach echter lastig wanneer het gedrag waarop een individu wordt aangesproken als 'normaal' wordt bestempeld door de directe omgeving. Het is immers juist deze omgeving die grote invloed heeft of kan hebben op de keuzes van het individu. Dit betekent naar mijn mening echter niet dat de schade die wordt aangericht aan de omgeving onderschat mag worden. Menig roker lijkt zich niet bewust van de hoeveelheid schade die hij toebrengt aan zijn omgeving door zijn gedrag. Het is naar mijn idee een vrije keuze om te roken maar daarbij mag wel verlangd worden dat men rekening houdt met andere individuen in de omgeving die hiervan niet van gediend zijn. Hier geldt het schadebeginsel van de Britse denker John Stuart Mill; de vrijheid van de roker mag worden ingeperkt daar hij door zijn gedrag – roken – schade berokkent aan zijn medemens. Het idee dat de niet-roker zich zou moeten aanpassen aan de roker is naar mijn mening de omgekeerde wereld. Het huidige rookverbod in de horeca is in overeenstemming met het schadebeginsel. Mackenbach is echter een bestrijder van dit verbod

daar hij tegen de aantasting van de individuele autonomie is. Dit betekent dat volgens hem iemand zijn ongezonde levensstijl voort moet kunnen zetten ondanks de schadelijke gevolgen voor de (in)directe omgeving.

SOLIDARITEIT

Een interessant punt dat Mackenbach in zijn boek aanhaalt is de kwestie van solidariteit. Vanwege het solidariteitsbeginsel hebben zorgpremiebetalers die weinig tot geen gebruik maken van de aanwezige gezondheidszorg volgens hem geen recht op een lagere premie. Iedereen moet in de ogen van Mackenbach in gelijke mate bijdragen aan de zorg, ongeacht de omvang van het uiteindelijke gebruik van de gezondheidszorg. Hij benadrukt de noodzaak van solidariteit, vanwege de ongewisheid van eenieders toekomst. Het kan zo zijn dat iemand op dit moment moet meebetalen aan de zorgbehoefte van zijn buurman, maar dezelfde persoon kan niet voorspellen wanneer hij zelf in een situatie terechtkomt waarin hij (intensief) gebruik zal moeten maken van de beschikbare gezondheidszorg. Zonder zorgverzekering is bijvoorbeeld een ziekenhuisopname voor de gemiddelde Nederlander al onbetaalbaar. Doordat iedereen premie betaalt en dus 'solidair' is kunnen deze hoge kosten wel opgevangen worden. Hierdoor hoeft niemand die in Nederland een beroep moet doen op de medische zorg in de financiële problemen te komen.

PREVENTIE

Tot slot staat in de analyse van Mackenbach de kwestie centraal wat mogelijk is aan preventie in relatie tot zorg en waar hierbij de grenzen liggen. Zo staat preventie vaak op gespannen voet met de vrije keuze van het individu. In *Ziekte in Nederland* wijst hij echter op het feit dat er objectieve informatie nodig is om tot vrije en daarmee rationele keuzes te kunnen komen. Het verstrekken van dergelijke voorlichting is eveneens een vorm van preventie.

Huidige preventieve programma's hebben volgens Mackenbach echter niet altijd geresulteerd in de gewenste effecten. Voorbeelden die hij geeft van dergelijke voorlichtingen zijn overgewicht bij kinderen, het zogenaamde comazuipen onder jongeren en roken gedurende de zwangerschap bij vrouwen.⁴ Hij is van mening dat preventieprogramma's moeten worden verbeterd en/of uitge-

breid, maar stelt hierbij naar mijn smaak terecht de vraag waar de grens ligt. Mackenbach vindt deze kwestie vooral een politiek vraagstuk, waarop liberalen en socialisten een verschillend antwoord zullen geven. Een kwestie waar politieke partijen het volgens Mackenbach wel over eens zijn, is dat er maar weinig zorgverzekeraars zijn die preventieve interventies willen vergoeden. Dit valt volgens hem te verklaren doordat dit voor verzekeraars grote investeringsrisico's met zich meebrengt: zij hebben niet de garantie dat klanten trouw aan hen blijven en niet van verzekering zullen wisselen. Daarnaast is het resultaat van preventie pas op de langere termijn zichtbaar (als het al zichtbaar is) en moeilijk te meten.⁵ Mackenbach pleit dan ook voor een minder terughoudende overheid die de huidige primaire en secundaire preventie⁶ van bovenaf kan regisseren. Door intersectorale samenwerking kunnen voorlichtingsprogramma's vervolgens vanuit een breder perspectief uitgevoerd worden. Zijn opzet is dat gezondheidsdienst GGD intensiever gaat samenwerken met bijvoorbeeld huisartsen en scholen. Om een dergelijke professionaliseringsslag te kunnen maken is het volgens Mackenbach echter wel noodzakelijk dat de GGD beschikking krijgt over een groter budget. Een soortgelijke omslag en investering is eveneens gewenst op het gebied van onderzoek naar en onderwijs in zorgpreventie.

De ideeën van Mackenbach in relatie tot preventie worden door mij gedeeld: er is nog veel ruimte voor verbetering en daarbij moet de overheid naar mijn idee niet te lang aan de zijlijn blijven staan. De invloed van objectieve voorlichtingscampagnes moet niet onderschat worden, daar niet iedereen zich bewust is van zijn levensstijl en de invloed hiervan op zijn gezondheid. Dergelijke programma's tasten de vrijheid van het individu naar mijn mening niet aan: men is vrij de objectieve informatie al dan niet tot zich te nemen. Het staat min of meer vast dat de kosten voor de gezondheidszorg de komende jaren zullen stijgen. Het is daarnaast echter van belang om deze uitgaven zoveel mogelijk onder controle te krijgen en te houden. Dit kan naar mijn mening door de zorgvraag af te remmen. Dit is nochtans niet mogelijk door onvermogen en onwetendheid van de maatschappij. Mijn ervaring is dat premiebetalers zich vaak niet bewust zijn van de bedragen die gemoeid zijn met medische behandelingen en opnames. Door dit proces transparanter te maken zal

naar verwachting de bewustwording onder de zorggebruikers stijgen en zullen weloverwogen keuzes gemaakt kunnen worden over de noodzaak om al dan niet gebruik te maken van medische zorg. De overheid moet hierbij een leidende rol spelen door verzekeraars te verplichten hun klanten inzage te geven in de gemaakte zorgkosten.

Naar mijn idee is voorkomen altijd beter dan genezen. De overheid vervult in dit proces een belangrijke rol. Naar mijn mening moeten mensen gewezen worden op hun eigen verantwoordelijkheid. Hieraan moeten wel duidelijke grenzen worden gesteld. Zo mag dit niet 'achter de voordeur' plaatsvinden en mag de individuele autonomie niet geschaad worden. De overheid kan de grenzen van eigen verantwoordelijkheid wel oprekken door meer voorlichting te geven, waardoor het individu beter in staat is tot een vrije, rationele keuze te komen. Het staat voor mij echter niet vast in hoeverre dit enkel een taak van de overheid is. De medische sector zou zelf ook meer initiatief kunnen nemen. Zij hebben meer inzicht in en kennis van de gezondheidszorg en kunnen daardoor wellicht doelgerichter te werk gaan dan de overheid zou kunnen. Deze kwestie wordt door Mackenbach helaas verder niet behandeld, maar opengelaten.

P.C. de Lange heeft stage gelopen bij de Prof.mr. B.M. Telders-stichting in het kader van haar Research Master Management, policy analysis and entrepreneurship in the health and life sciences aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

NOTEN:

1 Zie ook: Marc Pomp, *Een beter Nederland. De gouden eieren van de gezondheidszorg*, 2010. Hierin stelt Pomp dat de zorguitgaven enorm zijn gestegen, zelfs als er

wordt gecorrigeerd voor inflatie en bevolkingstoename.

- 2 De term ziekte – of het effect – van Baumol is ontleend aan de Amerikaanse econoom William Baumol. Hij verklaarde de stijgende tendens van de relatieve kosten in de quartaire sector door te refereren aan de geringe toename van de arbeidsproductiviteit door de hoge arbeidsintensiviteit van veel diensten. Bovendien neemt de relatieve kostprijs toe, daar de lonen mee moesten stijgen met de sectoren waarin de arbeidsproductiviteit wel groeide. De ziekte van Baumol werd voor het eerst gebruikt in een studie naar de kunstsector. Voor het opvoeren van een symphonie van Mahler zijn anno 2010 evenveel musici nodig als eind negentiende en begin twintigste eeuw, toen Mahler zijn symphonisch werk componeerde. De arbeidsproductiviteit van musici verandert dus nagenoeg niet (stijging van het aantal concerten door toenemende vervoersmogelijkheden daargelaten). Toch zijn de loonkosten voor musici fors gestegen sinds 1900.
- 3 World Health Organization, *The European Health Report 2009. Health and Health Systems*, 2010.
- 4 In 1958 rookte 30% van de zwangere vrouwen, een percentage dat inmiddels is gedaald tot 25%.
- 5 Erik Schut, *Public Health en zorgverzekeraars: water en vuur?*, inleiding voor Public Health Forum, 2005.
- 6 Primaire preventie is erop gericht om een ziekte te voorkomen (vaccinatie) terwijl secundaire preventie tracht ziekten in een vroegtijdig stadium te ontdekken (screening). A.C. Hendriks, W. Kool, A. Oosterlee, Y.M. Reidsma en L.S. Rieter, *Preventieve Gezondheidszorg. Gezondheidsrecht*, 2005.